

H. ref.

251

L

DE

FORMULA CONCORDIAE

SCRIPT

J. G. Martens.

H. Ref. 251 5

Martens

= Gesol. 177 4

DE
FORMULA CONCORDIAE.

DISSERTATIO HISTORICO-DOGMATICA

QUAM

CONSENSU ET AUCTORITATE

PLURIMUM REVERENDI THEOLOGORUM ORDINIS

IN

ALMA LITERARUM ACADEMIA REGIA MONASTERIENSI

UT

SUMMI IN SS. THEOLOGIA HONORES

RITE SIBI CONCEDANTUR

DIE XXV. M. APRILIS A. MDCCCLX.

PUBLICE DEFENDET

SCRIPTOR

JOSEPHUS GUILIELMUS MARTENS J. U. D.,
DIACONUS CULMENSIS.

MONASTERII,
FORMIS THEISSINGIANIS.

MDCCCLX.

DE
FORMULA CONCORDIAE

DISSERTATIO HISTORICO-DOGMATICA

CAUSA

CONSENSU ET AUCTORITATE

PLENITUDINE REVERENDI THEOLOGICI ORDINIS

IN

ALIA LITTERARUM THEOLOGICARUM UNIVERSITATE MONASTRIENSIS

SUMMI IN LAUDIBUS

REVERENDI SIBI CONCORDIAE

DIE XXV. M. APRILIS A. MDCCCLXII

REVERENDI THEOLOGICI

SECRETOR

JOSEPHUS GUILLIEMUS HARTMANN A. D.
DIAGONUS CATHEDRAE

MONASTRIENSIS

FORMULA CONCORDIAE

MDCCCLXII

REVERENDISSIMO AC ILLUSTRISSIMO

DOMINO

J O A N N I N E P O M U C E N O

EPISCOPO CULMENSIS

HANC DISSERTATIONEM

VENERABUNDUS

OFFERT

SCRIPTOR.

REVERENDISSIMO AC ILLUSTRISSIMO

DOMINO

JOHANNI NEPOMUCENO

EPISCOPO CLEMENSI

OF REPT

SCRIPTOR

Introductio historica.

De formulae concordiae compositione.

Anno 1580 d. 25. Jun. prodiit ex aulica officina **Dresdensi** „liber concordiae,“ in quo praeter praefationem principum, quorum auctoritate editio facta est, hae scriptiones nobis offeruntur: **Symbolum Apostolorum, Nicaenum, Athanasianum, confessio Augustana, Apologia, articuli Smalcaldici** (cum tractatu de potestate et primatu papae), uterque **Lutheri catechismus, formula concordiae.**

Exceptis tribus symbolis ad ecclesiam catholicam pertinentibus, scriptiones modo laudatae, quae formulam concordiae antecedunt, partim a **Luthero** originem ducunt, partim a **Melanchthone**: nam confessionem **Augustanam, Apologiam, tractatum de papa Melanchthonem** constat scripsisse, **Lutherum** autem catechismi utriusque nec non articulorum **Smalcaldicorum** auctorem esse omnes probant.

Quamvis catechismus uterque jam a. 1529 evulgatus fuerit, tamen confessio **Augustana** a. 1530 composita haud dubie ideo primum inter symbola **Lutheranorum** locum obtinet, quod quasi novae fidei specimen **Carolo Imperatori** in **Comitiis** sollemni modo est oblata. Iam sequenti anno **Melanchthon** confessionis **Augustanae Apologiam** edendam curavit: deinde articuli, quos **Vitebergae Lutherus** concepit, a theologis 43 a. 1537 **Smalcaldiae** subscripti sunt, quare „**Smalcaldici**“ appellari solent.

Ex quo tempore per quadraginta annos nullum commune Lutheranorum symbolum compositum esse invenitur: sed brevi spatio interjecto in nonnullis scriptionibus supra commemoratis inaudito modo mutationes factae sunt. Melanchthon enim, ductus fortasse exemplo Lutheri, qui in versione s. scripturae germanica textum graecum ad suum arbitrium non raro accommodabat, quum in Apologia, tum in posterioribus confessionis Augustanae editionibus quosdam locos suo Marte immutare ausus est. Idem, postquam confessionis Augustanae versionem latinam, in qua textus genuinus non omnino est, servatus a. 1531 instituit, duas editiones curavit, alteram a. 1540, alteram a. 1542, quae ob qualitatem peculiarem „variatae“ vocabantur. Tres potissimum primae partis articulos, quartum, decimum, duodevigesimum in novis editionibus ita instructos habes, ut doctrinam Agricolae de legis officio, Calvinii de coena Domini, Strigelii de hominis cooperatione facile quisque cognoscere possit: de quibus rebus in explicatione dogmatica accuratius sermo erit.

Abunde liquet, variationes istas, quum confessio Augustana, Imperatori exhibita, publicis documentis annumerari debeat, injuria factas esse: parumque refert, utrum Lutherus eas comprobaverit, necne. Ceterum, quae hac in re Lutherus senserit, non satis constare videntur. Peucerus quidem, Melanchthonis gener, consentientibus quibusdam theologis, ita scribit:

„fuit autem posterior (confessionis Augustanae editio variata) scripta a Philippo (i. e. Melanchthone) mandante, recognoscente et approbante Luthero“ (cf. Gieseler Kirchengeschichte III. b. p. 205. n. 33). Attamen obstat, quod Rorarii verbis nixus Flacius affirmat:

„Es wissen auch viel Christen, dass Lutherus selbst wider dieselbige Aenderung oftmals geredt, Beschwerung darüber gehabt und gesaget, dasselbe Buch wäre auch nicht Philippi, sondern der christlichen Kirchen Bekenntniss, darum gebühre es ihme als einem

Privaten nicht, nach seinem Gutdünken und Wohlgefallen dasselbe zu verneuern oder zu verändern.“ (Gieseler l. c.)

Ast vero negari nequit, in colloquio a. 1541 Vormatiae habito, praesente neque contradicente Luthero, a theologis Lutheranis editionem variatam adhibitam fuisse. Quin etiam Lutherus, quum Eckius, novas variationes improbens, ut prima recensio in colloquio reciperetur, postularet, huic morem gerere constanter recusavit. Qua in re non errare mihi videor, si solummodo contradictionis spiritu ductum ista ratione Lutherum egisse contendam. Accuratius vero nova editione, quae paullo ante in lucem prodiit, inspecta, emendationes collegae ab eo comprobatas non esse verisimile est. —

Quamdiu Lutherus in vivis erat, tamdiu de articulis fidei, si unum casum postea illustrandum excipias, inter discipulos ejus dissensiones exortae non sunt. Sed, mortuo Luthero, de Lutheranae doctrinae indole infestissimo animo praedicatores disputare et inter se concertare coeperunt.

Quorum certaminum magna ex parte confessionis Augustanae conditio ansam praebuit. Angustiae eo quoque augebantur, quod Calvinus, cujus doctrinam de coena Domini Lutherani genuini acriter impugnabant, variato confessionis Augustanae exemplari subscripsit.

In tanta rerum perturbatione principes Lutherani, ut de confessionis Augustanae usu certa quaedam definirent, a. 1561 Numburgum convenerunt: neque tamen haec congregatio pacem restituit, sed etiam nova dissidia excitavit. Quum enim major pars principum variata exemplaria penitus improbare recusaret, Iohannes Fridericus, dux Saxoniae, tanta iracundia inflammatus est, ut una cum duce Megalopolitano conventum subito relinqueret. Iam a. 1557 Iohannes Fridericus, doctrinae Lutheri orthodoxae magno cum fervore deditus, Jenae universitatem literariam condiderat, cujus profes-

sores ex eo tempore cum theologis Vitebergensibus, qui Melanchthonis vestigia secuti moderatas theses defendebant et Calvinismum occulte amplectebantur, gravissimas altercationes fecerunt.

Quum igitur Lutheranorum societas miserrimam speciem haberet, nonnulli maxima cum vi id egerunt, ut inter partes valde discordes unitatem quandam restituerent. Ex his contentionibus, quas accuratius describere jam conabor, tandem formula concordiae processit.

Inter scriptores, quorum opera hac in re mihi praesto fuerunt, hi praecipue referendi sunt:

Anton, (concionator Schmiedebergensis): „Geschichte der Concordienformel der Evangelisch-Lutherischen Kirche 1779.“

Planck: „Geschichte der Entstehung, der Veränderungen und der Bildung unseres protestantischen Lehrbegriffs 1791—1800“ (tom. 6).

Gieseler: „Kirchengeschichte 1853“: III, b.

Marheinecke: „Christliche Symbolik, herausgegeben von Matthies und Vatke 1848.“

Jacobus Andreae (natus a. 1528), qui ab anno 1562 cancellarii et praepositi muneribus Tubingae fungebatur, Lutheranismi statum inordinatum bene perspicuens per formulam quandam dissidia componere in animo habuit. Sed quum sine principum auxilio nunquam se finem propositum assecuturum esse intelligeret, principes potissimum sibi conciliare alacriter studuit.

A. 1568 Julius dux Brunsvicensis in territorio suo visitationem ecclesiasticam instituendam curavit, cui concedente Christophoro duce Virtembergensi Andreaeum praefecit. Quo in negotio contigit Andreaeo, ut votis suis Julium ducem valde propensum faceret. Itaque anno sequenti Andreae, literis commendatitiis Julii et Guilelmi comitis provincialis Hassiae instructus

Dresdam se contulit, ut Augustum Electorem propositi sui certiores redderet.

Augustus, qui ab a. 1553 usque ad a. 1586 Electoratum Saxoniae obtinuit, in rebus theologicis mediocriter tantum versatus religionis studio totum se dedit. A. 1561, quo conventus principum Numburgi est habitus, theologos Vitebergenses, quorum doctrinas multi iique non contemnendi Lutherani exteri macula Calviniana affectas esse asseverabant, Dresdam convocavit. Jam Melanchthon, ut paullo altius repetamus, a. 1558 „recessum Francofurtanum“ Calviniana ratione conceperat, ut Calvinus, quem confessioni variatae subscripsisse supra retuli, expressis verbis eum approbare posset. Melanchthone mortuo discipuli, Vitebergae principatum obtinentes, praesertim in articulo de coena Domini magis magisque Calvinismum amplectebantur. Sperabant quidem Vitebergenses, fore, ut Elector praeceptis Calvinianis adstipularetur: veram interea sententiarum rationem caute velare studebant. Quocirca Paulus Eber in conventu Dresdensi, cujus modo mentionem feci, a sincera et genuina fide Lutherana Vitebergae nunquam apostasiam factam esse, nomine collegarum simulate coram Augusto affirmavit.

A. 1563, urgentibus iterum Lutheranis exteris, Augustus conventum Eilenburgensem constituit, in quo cum Lipsiensibus, qui propter scriptiones quasdam in simili suspicione erant, Vitebergenses ejusmodi verba fecerunt, ut toto ex corde verae Lutheranae fidei eos deditos esse Elector sibi persuaderet.

Sed quum Fridericus III. Elector Palatinus, qui usque adhuc Lutheri doctrinae addictus erat, eodem anno Catechismum Heidelbergensem, in quo aperte Calvinismus traditur, edendum curasset, Augustus professoribus Vitebergensibus exemplar obtulit, ut de doctrinis in Catechismo expositis iudicium facerent.

In responsione Electori exhibita denuo artes dissimulationis Vitebergenses exercuerunt: simulque Pau-

lus Eber libellum edidit, in quo ab infidelibus nihil nisi panem et vinum naturale in coena Domini sumi, more Calviniano docetur. Unde continuo Christophorus dux Augustum hortatus est, ut adversus haereticos Vitebergenses quaestionem institueret: sed Augustus, sive Pauli Eberi scriptionem non legerat, sive controversiarum indolem non satis perspexerat, disputationibus antecedentibus fatigatus, ducis rogationi non indulsit, atque adeo Vitebergenses certiores fecit, de puritate doctrinae ab iis propugnatae suspicionem se non habere.

Atqui quum iterum atque iterum Lutherani externae scriptiones Vitebergensium theologicas perstringerent, Augustus Johannis Guilelmi, qui tum ducatum Saxonicum obtinebat, precibus cedens colloquium institui jussit. Exinde factum est, ut a. 1568 theologi Saxones, partim Vitebergenses, partim Jenenses Altenburgam convenirent. Neque multo post colloquii exordium, approbante Johanne Guilelmo, Jenenses impetraverunt, ut per scripturas certis diebus recitandas de rebus controversis ageretur. In libellis hoc modo compositis Jenenses Vitebergensium errores et vitia acriter castigabant neque Melanchthoni jam defuncto parcebant. Sed quum in scriptione quadam acerbissimas accusationes adversus Lutheri socium principalem Jenenses congestissent, theologi Electorales urbem, in qua per quinque menses degerant, subito reliquerunt. Jam antea variis modis Vitebergenses Altenburgae male tractati sunt: nam Jenensibus auctoribus neque veniam in ecclesiis concionandi assequebantur neque ad coenam Domini admittebantur. Quo conventu ista ratione sublato, nihil aliud effectum est, nisi ut eo acriore ira et odio theologi Lutherani se invicem persequerentur.

Augustus contumelias, quas Vitebergenses passi sunt, aegre ferens a Jenensibus poenas expetere in animo habuit. Idcirco a. 1569, paullo post finitum colloquium praedicatoribus in suo territorio degentibus sub poena relegationis mandavit, ut theses Flacianas, quae

apud Jenenses auctoritate vigerent, expressis verbis damnarent. Deinde vero „Corpori doctrinae Philippico,“ cujus ex anno 1559 privatus solummodo usus fiebat, maximo Vitebergensium applausu Augustus publicam vim et auctoritatem symbolicam tribuit. Hic liber, in quo sententiae peculiare Melanchthonis satis aperte sunt expositae, continet: confessionis Augustanae editionem variatam (quae hoc modo in vicem exemplaris invariati recepta est), Apologiam, locos theologicos cum quibusdam libellis a Melanchthone conscriptis. Quantam victoriam Vitebergenses tum reportaverint, nemo est, qui non intelligat.

Illo tempore Andreae literis duorum ducum commendatitiis instructus Dresdam profectus est. Quamquam magis Jenensibus quam Vitebergensibus Andreaeum favere Augustus sciebat, comiter cancellarium accepit et propositiones de pace ecclesiastica restituenda tanto studio amplexus est, ut ad opus concordiae adjuvandum publici legati potestatem ei daret.

Haud multo post Andreae Vitebergam adiit, ibique theologis quinque articulos a multis praedicatoribus, praesertim Suevicis, approbatos obtulit. Verumtamen articulis, in quibus artificiosa verbositate omnes differentias Andreae obtexerat, accedere Vitebergenses constanter recusabant. His in angustiis ut Vitebergensium animos sibi conciliaret, Andreae concionem habuit, in qua omnino se cum doctoribus academiae Vitebergensis consentire publice professus est. Sed Vitebergenses hac falsa affirmatione, quae severam vituperationem meretur, non solum ad subscribendos articulos non commovebantur, sed etiam Andreaeum, postquam urbem reliquit, acerbis facetiis irridebant. Simul quoque Jenae scriptio prodiit, in qua professores novum transactorem acriter oppugnabant.

Post hanc cladem in Saxonia acceptam Andreae, articulos istos ubique commendans, regiones quasdam Germaniae septentrionalis visitavit. Brevi spatio inter-

jecto dux Brunsvicensis et comes Hassiae provincialis, ut operi concordiae consuleretur, conventum theologorum se convocaturos Andreaeo promiserunt. Quum etiam Augustus Elector proposito isti accessisset, e pluribus territoriis Lutheranis non mediocri theologorum numerus a. 1570 Servestam convenit, ubi confessioni Augustanae, Apologiae, articulis Smalcaldicis, utrique Lutheri catechismo symbolica adscripta est auctoritas. Neque Vitebergenses, qui cum Lipsiensibus Servestae aderant, decreto majoris partis repugnabant: sed conventu finito scriptionem emiservunt, in qua libros Servestae approbatos in tantum solummodo, quantum consentiant cum Corpore doctrinae Philippico, se recepturos esse asseruerunt. Qua de re Jenenses graviter irati magno ardore cancellarium Tubingensem, scandali auctorem, aggrediebantur, qui hoc modo, quominus partes Lutheranas ad unitatem reduceret, impediebatur. — Anno sequenti Vitebergae, in qua urbe securius veras suas opiniones theologi detegere coeperunt, scriptio prodiit, cujus titulus est:

„Grundfeste der wahren christlichen Kirchen von der Person und Menschwerdung unseres Herrn Jesu Christi wider die neuen Marcioniten, Samosatenen, Sabellianer und Monotheleten unter dem Flacianischen Haufen.“

Simulac hícce libellus, in quo reapse dogma Calvinianum de coena Domini manifesto traditur, in Lutheranorum exterorum notitiam venit, ubique theologi tumultum maximum fecerunt. Sed Augustus, hac re non perturbatus, eximia patientia Vitebergenses iterum Dresdam convocavit petiitque, ut de doctrinis defensis rationem redderent. Proinde theologi congregati librum composuerunt, qui inscribitur: „Consensus Dresdensis.“ Adversus hanc scriptionem obscure conceptam etiam ipse Andreae, qui antea pacisci et res transigere non desierat, certamen ineundum esse censuit, quare a. 1572 opusculum emisit hac inscriptione:

„Beständige Wiederholung und gründliche Erklärung der Württembergischen Kirche von der Person und beiden Naturen Christi.“

Praeterea quoque Jenenses librum ediderunt:

„Von den Fallstricken etlicher neuer Sacramentschwärmer zu Wittenberg, im neuen Bekenntniss listiglich versteckt, die Welt damit zu berücken und zu verführen.“ —

At Vitebergenses, his censuris neglectis ulterius processisse et Theodorum Bezam, Calvinianorum principem, impulsisse narrantur, ut librum ad praecipuas Lutheri doctrinas rejiciendas conscriptum Augusto dedicaret. Maxime vero haec res Electori displicuit, quocirca, ne scriptiones postremo a theologis Vitebergensibus editae venirent, interdixit. Simul quoque Dresdae conspiracy Calvinianam detexit, cujus auctorem Peucerum, Melanchthonis generum, qui tum medici aulici munere fungebatur, vehementer vituperavit. Sed quum, Johanne Guilelmo mortuo, administrationem ducatus Saxonici tutoriam a. 1573 suscepisset, illico Jenenses quosdam, e. g. Hesshusium et Vigandium, qui acerrime usque adhuc propositiones Melanchthonianas impugnabant, expulit. Tantum hac de re gaudium Vitebergenses ceperunt, ut, simulationis artibus sepositis, omnia quam apertissime proferenda putarent. Sequenti igitur anno (a. 1574) Vitebergae famosus ille liber prodiit, qui inscribitur:

„Exegesis perspicua controversiae de coena Domini.“

Luce clarius hic dogma Calvinianum expositum habes!

Tum demum precibus principum Lutheranorum Augustus adductus est, ut a „peste Calviniana“ se liberaret: eoque severius processit, quo diutius patientiam et clementiam adhibuerat. Peucerum enim, Cracovium consiliarium, Stoesselium, concionatorem aulicum, qui Calvinianae doctrinae fautores praecipui erant, in carcerem conjecit, ubi Cracovius et Stoesselius mor-

tem obierunt. Deinde Augustus theologis quibusdam, qui suspecti non videbantur, in conventu ordinum provincialium Torgavensi mandavit, ut purae doctrinae testimonium perhiberent. Idem viri articulos conceperunt, in quibus doctrina de coena Domini Calviniana rejecta, Lutherana approbata est, neque Corpore doctrinae Philippico, neque Consensu Dresdensi sublato. —

Paullo antea Andreae, qui per tres fere annos cessare coactus erat, aliam plane in Lutheranorum unitate restituenda viam elegit. Quoniam enim cum Vitebergensibus Cryptocalvinianis de rebus fidei pacificationem fieri non posse intellexit, sex concionibus, a. 1573 editis, dissidia Lutherana perspicue explicavit. Has conciones (in quibus egit de justificatione, de bonis operibus, de peccato originali et de libero arbitrio, de adiaphoris, de coena Domini, de persona Christi) cujusvis territorii praedicatoribus ut subscriptione confirmarent, proponere Andreae in animo habuit. Sed ut aliorum quoque consiliis hac in re uteretur, concionum, quas Julio duci dedicaverat, exemplaria misit ad Martinum Chemnitium, superintendentem Brunsvicensem et Davidem Chytraeum, professorem Rostochiensem, theologos celeberrimos minimeque suspectos, et propositi sui certiores eos fecit. Quorum prior quum concionum formam convenientem esse negasset, Andreae ex concionibus undecim articulos composuit, quibus postea libri Tubingensis vel confessionis Suevicae nomen impositum est. Hanc quoque scriptionem subjecit iudicio Chemnitii et Chytraei, qui neque pauca correxerunt et multa addiderunt. Sed quum compositio hunc in modum exorta, quae concordia Suevico-Saxonica appellatur, ob varias correctiones et additamenta inordinatam speciem haberet, petente Andreaeo duo theologi Virtembergenses novam articulorum formam construxerunt, quae, postquam in coenobio Maulbrunnensi a quibusdam praedicatoribus approbata est, formulae Maul-

brunnensis nomen accepit. Quam formulam **Augustus Elector** in conventu **Lichtenburgensi** theologis **Saxonibus** proposuit, qui primum quidem eam recipiendam esse censuerunt, deinde vero suaserunt, ut consensus **Dresdensis** et corpus doctrinae **Philippicum**, quae in congregatione a. 1574 **Torgaviae** habita nondum sublata essent, omni vi et auctoritate destituerentur. Rogationibus his libenter impletis, ceteros **Germaniae** principes novo concordiae operi conciliare **Augustus** conabatur: inter quos inprimis **Johannes Georgius Marchio Brandenburgensis Elector** ad societatem accedere non dubitavit.

Attamen etiam tum formula **Maulbrunnensis** omnibus plane sufficere non videbatur: quare **Augustus Andreaei** precibus commotus a. 1576 **M. Majo Torgaviae** conventum instituit, ad quem praeter **Andreaeum**, **Chemnitium** et **Chytraeum** **Christophorus Cornerus** et **Andreas Musculus**, theologi **Brandenburgenses**, nec non **Nicolaus Selneccerus**, professor **Lipsiensis**, cum praedicatoribus quibusdam, quorum nomina referre nullius est momenti, invitati sunt. Ordine pluries mutato et novis articulis adjectis, ex concordia **Suevico-Saxonica** et formula **Maulbrunnensi** „**liber Torgavensis**“ compositus est.

Quum vero plures principes et magistratus in libro **Torgavensi** nonnulla desiderarent, a. 1577 mense **Martio** **Augustus Andreaeum**, **Chemnitium**, **Selneccerum** in **Coenobium Bergense** prope **Magdeburgum** convocavit, ut de censuris oblatis accuratum iudicium facerent. Per duos fere menses viri modo commemorati (ad quos postea **Cornerus**, **Chytraeus**, **Musculus** accesserunt) non solum censurarum ratione habita, quosdam libri **Torgavensis** locos correxerunt, sed etiam breviorum articulorum expositionem: „**epitomen**“ conscripserunt. **Scriptioni** ejusmodi compositae, quae breviter: **liber Bergensis** vel formula concordiae **Bergensis** appellatur, hunc titulum auctores praefixerunt:

„Allgemeine, lautere, richtige und endliche Wiederholung und Erklärung etlicher Artikel Augsburger Confession.“ e. q. s.

Verumtamen voce „allgemein“ mox deleta verbum „gründlich“ adhibitum est, quia non pauci principes et magistratus Lutherani formulam propositam improbabant neque omnino sperandum erat, fore, ut foederi accederent. —

Sed, ut Ludovici Electoris Palatini voto satisfaceret, in conventu theologorum et legatorum politicorum Jutrebocensi a. 1579 praefatio conscripta est libroque Bergensi, qui mox generaliter formula concordiae vocabatur, anteposita. Denique a. 1580 d. 25. Jun. ex aulica officina Dresdensi „liber Concordiae“ sive „Concordia“ prodiit, quae scriptio non solum formulae concordiae sed etiam ceterorum Symbolorum Lutheranorum textum germanicum continet. Quatuor annis post latina hujus libri versio edita est.

Quamquam Augustus Elector formulam concordiae omnibus summopere commendabat, magna tamen pars principum et civitatum formulae subscribere constanter recusavit, e quorum numero referendi sunt: principes Hassiae, Holsatiae, Pomeraniae, Anhaltini; accedunt urbes: Bipontum, Francofurtum ad Moenum, Norimberga, Argentina, Brema, Magdeburgum, Gedani, Vormatia.

Et variae quidem causae fuerunt, cur formula concordiae repudiata sit. Alii novam confessionem supervacaneam esse existimabant: alii corpus doctrinae Philippicum, quocum formula pugnabat, rejicere volebant. His quaedam dogmata, e. g. articulus de coena Domini, displicebant: ab illis conceptio obscura et horrida vituperabatur. Similiter quoque Carolus Adolphus Menzel (Neuere Geschichte der Deutschen von der Reformation bis zur Bundesacte Tom. V. p. 88) de formula nostra judicat:

„Sie war ein Kerker für die Geister, in welchem die düsteren Gespinnte der theologischen Metaphysik kaum mehr einen Blick zu den Sternen des Himmels gestatteten.“

Quaerenti vero, quinam illo tempore formulam concordiae comprobaverint, hoc referendum erit. Subscripserunt formulam tres Electores: Ludovicus Palatinus Rheni, Augustus Dux Saxoniae, Johannes Georgius Marchio Brandenburgensis: viginti duces et principes, viginti quatuor comites, quatuor Liberi Barones, triginta quinque Imperii civitates.

Jam restat, praefationis indolem paucis adumbrare et de formulae dispositione breviter disserere.

Primis verbis praefationis, quae nimis verbose est concepta, principes et magistratus subscripti loquuntur de meritis Lutheri „summa pietate praediti et praestantissimi heroïs, qui post tenebras Papisticarum superstitionum lucem Evangelii accendit.“ Deinde vero more tunc usitato diaboli partes perpenduntur: statim enim post Lutheri mortem „hostis ille mortalium astute laboravit, ut semina falsae doctrinae et dissensiones in Ecclesiis et Scholis spargeret, puritatem doctrinae coelestis corrumperet, Evangelii cursum majorem in modum impediret et retardaret.“ Tum mentio fit commentorum, quae a Cryptocalvinianis profecta sunt: cui hominum generi per formulam concordiae aditum denegari principes affirmant.

E numero exemplarium, quae ad confessionem Augustanam pertinent, solum prius a. 1530 Imperatori exhibitum recipitur, quo variatae editiones explicari debent: hac de re ita scribitur:

„nos sane nunquam posteriorem editionem in ea sententia accepimus, quae a priori illa, quae exhibita fuit, ulla ex parte dissideret.“

Quamvis „papisticas superstitiones“ graviter principes impugnent, quodammodo benevolentiam catholicorum appetere videntur, ad quos haud dubie haec verba referenda sunt:

„Speramus itaque adversarios nostros post-hac et nobis et Ecclesiarum nostrarum ministris par-suros esse nec consuetis illis et gravissimis criminationibus usuros, nos de fide nostra nihil certi apud nos ipsos posse constituere eamque ob causam fere singulis annis, imo vero mensibus novas confessiones cudere.“

Quod attinet ad formulae dispositionem, duabus partibus eam contineri notandum est. Altera pars hanc inscriptionem habet:

„Epitome articulorum, de quibus controversiae ortae sunt inter Theologos Augustanae confessionis:“ in altera autem nobis offertur:

„Solida, plana ac perspicua repetitio et declaratio quorundam articulorum Augustanae confessionis.“

In Epitome primo agitur „de compendiaria regula atque norma, ad quam omnia dogmata exigenda, et quae inciderunt, certamina pie declaranda et componenda sunt:“ in solida vero declaratione, antequam „de compendiaria doctrinae forma“ et q. s. expositio fiat, prooemium nobis occurrit, in quo inter cetera haec auctores formulae affirmant:

„Neque in animo habemus, hoc scripto aut quocunque alio a commemorata jam Confessione (Augustana) vel transversum, ut ajunt, unguem discedere vel aliam aut novam Confessionem condere.“

Caput, quod „compendiariam regulam sive formam“ explicat, sequuntur duodecim articuli. Qui articuli in utraque parte aequo ordine referuntur: sunt enim hi:

- I. De peccato originis.**
- II. De libero arbitrio sive de viribus humanis.**
- III. De justitia fidei coram Deo.**
- IV. De bonis operibus.**
- V. De lege et evangelio.**
- VI. De tertio usu legis divinae.**
- VII. De coena Domini.**
- VIII. De persona Christi.**
- IX. De descensu Christi ad inferos.**
- X. De caerimoniis ecclesiasticis, quae vulgo Adia-
phora seu res mediae et indifferentes vocantur.**
- XI. De aeterna praedestinatione vel electione Dei.**
- XII. De aliis haereticis vel sectariis, qui Augusta-
nam confessionem nunquam sunt amplexi.**

In solidae declarationis textu, quatenus ad duodecim articulos spectat, sectiones peculiare adhibitae non sunt: sed in epitome quemvis articulum tripartito divisum esse videmus. Nam primum quidem „status controversiae“ refertur: deinde „affirmativa“ adjiciuntur, denique vero in „negativis“ adversariorum sententiae perstringuntur. In exponendis doctrinis dogmaticis, exemplum (c. 1. X.) de summa trinit. et fide cath. secuti scriptores formulae saepius his verbis utuntur: „credimus, docemus et confitemur“: contrarias theses „reprobant et damnant.“

Explicatio dogmatica.

De formulae doctrina.

Postquam in introductione historica de formulae concordiae compositione disserui, doctrinam in formula traditam ita exponere nostrum erit, ut aliarum quoque descriptionum symbolicarum ratio habeatur ¹⁾. Materiam huc spectantem tribus capitibus absolvere conabor: primum enim, quid de ecclesia et magisterio ecclesiastico formula docuerit, demonstrabo: deinde qua ratione homo salutis particeps fiat, quaestio tractanda erit. Denique de coena Domini et de persona Christi specialis disquisitio adjungetur.

Qua in re multum utilitatis percepi ex Doellingeri opere eximio: „Die Reformation, ihre Entwicklung und ihre Wirkungen im Umfange des lutherischen Bekenntnisses 1846—48. Tom. III.“ in quo dissensiones inter theologos Lutheranos saeculo sexto decimo exortae accuratissime sunt expositae.

C a p u t I.

Quid de ecclesia et de magisterio ecclesiastico formula docuerit.

Lutherani quum ipsorum societatem unicam „veritatis columnam“ esse magna cum vi contenderent, omnia, quae in tribus symbolis oecumenicis de ecclesia chri-

¹⁾ Singuli loci formulae nostrae, confessionis Augustanae, Apologiae, articulorum Smaldaldicorum, catechismi utriusque secundum editionem a Carolo Hasio professore Jenensi a. 1846 apte institutam („libri symbolici ecclesiae evangelicae sive concordia“) laudabuntur.

stiana exposita sunt, sibi adscripserunt iis exclusis, qui de rebus theologicis contrarias doctrinas defenderent. Et primum quidem catholicos excommunicatos esse per se manifestum est: neque tamen de ratione, quae inter ecclesiam Romanam et Lutheranorum societatem intercedat, scriptiões novae sectae symbolicae inter se conveniunt. Quod attinet ad confessionem Augustanam Melanchthon art. 22 incredibili sane audacia ita scribit, quasi Lutheri theses a doctrina catholica nullo modo abhorreant:

„Haec fere summa est doctrinae apud nos, in qua cerni potest, nihil inesse quod discrepet a Scripturis, vel ab ecclesia catholica, vel ab ecclesia romana, quatenus ex scriptoribus nota est.“ Quod dictum in Apologia eo sustinere conatur, ut ecclesiam Romanam a papa et episcopis omnimodo sejungat:

„nec statim censendum est, romanam ecclesiam sentire, quidquid papa aut cardinales aut episcopi probant.“ (p. 141) Simul quoque p. 208 conditionem refert, qua Antichristi nomine papa afficiendus foret:

„ita et papatus erit pars Antichristi, si sic defendit humanos cultus, quod justificent.“

Quod Melanchthon conditionaliter tantum expressit, Lutherus in articulis Smalcaldicis absolute affirmat: cf. p. 314, 15:

„haec doctrina (Christum solum esse ecclesiae caput) praeclare ostendit, papam esse verum Antichristum, postremo repraesentare ipsum diabolum.“ —

Sed quantumcunque odium adversus b. Petri successores Lutherani habebant, decennio fere post Lutheri mortem praedicatores quidam pro ipsorum societate primatum restituere voluerunt. Nam Francofurti, ubi principes cum theologis a. 1557 convenerunt, nonnulli suaserant, ut pro omnibus ecclesiis oecumenicus superintendens, qui de doctrinae puritate curam adhibe-

ret, constitueretur. De qua rogatione Planckius tom. 6. p. 116, 17 ita scribit:

„Man kam auf den Einfall — denn was hiess dies anders? — ob nicht auch ein eigner Pabst für die lutherischen Kirchen aufgestellt werden sollte? und der Einfall musste selbst auf der theologischen Versammlung einigen Beifall gefunden haben, denn einer der anwesenden Theologen, der in einem eigenen Gutachten seine Bedenklichkeiten dabei auslegte, wagte es doch nicht, ihn gänzlich zu verwerfen.“

Tum Planckius refert, Nicolaum Gallum proposuisse, ut Lutheranis territoriis duo superintendentes generales praeponerentur. —

Quod vero ad formulam concordiae attinet, theologi nostri propositiones in articulis Smalcaldicis de papae regno antichristiano exhibitae omnino approbaverunt: neque desunt loci, in quibus ecclesia catholica „rejecta et damnata haeresis“ (v. e. g. p. 633) appellatur.

Praeter catholicos etiam reformati e Lutheranorum societate ejecti sunt. Reformatos autem notum est duplex hominum genus comprehendere, et Zwinglianos et Calvinianos. Zwinglius quidem cum sectatoribus suis confessionem Augustanam nunquam comprobavit: Calvinum autem variatae confessionis editioni subscripsisse constat. Cujus rei, quum supra mentionem fecerim, nonnulla testimonia hic afferre superfluum mihi non videtur. Primum igitur Calvinus ad confessionem Augustanam variatam respiciens a. 1556 in „defensione secunda“ (Opp. VIII. p. 675) haec scribit:

„repeto, — in confessione, qualis Ratisbonae edita fuit, verbum non extare doctrinae nostrae contrarium.“

Deinde vero in epistola quadam a. 1557 scripta (epp. et responsa Genev. 1575 fol. p. 182) ita loquitur:

„nec vero Augustanam confessionem repudio, cui pridem volens ac libens subscripsi, sicuti eam auctor ipse interpretatus est.“

Veruntamen tantum abest, ut formulae auctores Calvinianos socios agnoscant, ut Zwinglianis eos postponant. De Zwinglianis haec dicta sunt: „quidam enim sunt Sacramentarii crassi admodum: hi perspicuis et claris verbis id aperte profitentur, quod corde sentiunt, quod videlicet in Coena Domini nihil amplius, quam panis et vinum sint praesentia“ (p. 598).

Deinde Calviniani „versuti et callidi et quidem omnium nocentissimi Sacramentarii“ appellantur: quorum opiniones „falsae et imposturae plenae,“ rejiciuntur. (p. 757) Quae res quum accurate perpendatur, nemo non videbit, a formulae doctrina plane recessisse eos, qui unioni in Borussia a. 1817 constitutae adhaerent. De qua unione (cujus ideam logico quodam vitio, quum contrariae res simul verae et bonae agnosci videantur, affectam esse liquet) magna sunt inter Protestantes nostrates dissidia exorta, quae infirmitatem ejusdem unionis satis detexerunt.

Praeter Reformatos utriusque generis alii quoque „sectarii et haeretici, qui nunquam confessionem Augustanam amplexi sunt“ e Lutheranorum societate excluduntur. Et primum quidem Anabaptistae referuntur, quorum errores „in ecclesia, in politia, in oeconomia intolerabiles“ theologi nostri p. 622 rejiciunt. Deinde Schwenkfeldianorum 7 theses anathematizantur. Accedit damnatio novorum Arianorum, qua appellatione Socinianos comprehendi verisimile est. Ad extremum duo novorum Antitrinitariorum errores rejecti sunt: qua de re Planckius tom. 6. p. 815 n. 300 ita scribit:

„Den Irrthum der Antitrinitarier beschrieb man als reinen Tritheismus und es lässt sich schwer errathen, wen man damals deswegen in Verdacht haben konnte.“ —

Quibus expositis investigemus, quomodo apud se ipsos veram Christi ecclesiam esse Lutherani demonstraverint.

Praeclara sane probandi ratio in Apologia nobis occurrit:

„quare etiamsi vindicant sibi adversarii nomen ecclesiae, tamen nos sciamus, ecclesiam Christi apud hos esse, qui evangelium Christi docent“ (i. e. Lutheranos) (p. 143).

Similiter Lutherus in articulis Smalcaldicis p. 355 dicit:

„nequaquam largimur ipsis (i. e. catholicis), quod sint ecclesia, quia revera non sunt ecclesia.“

Sed aliam viam ingressi sunt formulae auctores et ad articulum justificationis, quae sola fide efficiatur, his verbis provocant:

„Praeterea hic articulus luculenter testatur, quod ecclesia Dei adversus omnes inferorum portas et impetus sit mansura. Et docet, quae sit vera ecclesia, ne magna illa falsae ecclesiae auctoritate et angusta illius specie offendamur.“

Quam rem ut paullo accuratius perspiciamus, explicandum erit, quid de ecclesiae indole Lutherani senserint.

Si de differentiis praecipuis, quae sint inter Catholicos et Protestantes, sermo fit, in omnium ore versatur, ab illis ecclesiae visibilitatem, ab his invisibilitatem defendi. Profecto in libro „vom Babstthumb“, ecclesiam esse visibilem Lutherus negat. Cujus contrarium Lutheranorum libri symbolici docere videntur; hac de re art. confessionis Augustanae septimus inspiciatur:

„Est autem ecclesia congregatio sanctorum, in qua evangelium recte docetur et recte administrantur sacramenta.“

Nemo est, quin intelligat, conventum, ubi coram hominibus conciones habentur, et sacramenta administrantur, visibilem esse. Accedit, quod in Apolo-

gia p. 145 ecclesiae, ut agnosci possit, externas notas Melanchthon adscribat.

Ad confessionis Augustanae articulum septimum respicientes auctores formulae alteram ecclesiae notam praecipue in sola fide justificanti positam esse tradunt. Sed de altera nota, quae ad sacramentorum administrationem pertinet, Lutheranorum symbola quam maxime inter se differunt. Quamvis enim in Catechismo utroque de duobus tantum sacramentis, baptismo et coena Domini Lutherus agat, tamen Melanchthon in Apologia tria sacramenta statuenda esse existimat: cf. art. 7:

„vere igitur sunt sacramenta: baptismus, coena Domini, absolutio, quae est sacramentum poenitentiae.“

Sed hanc notarum incertitudinem nihil curantes Lutherani apud se ipsos veram ecclesiam esse sibi persuaserunt neque externum societatis statum fulcire omiserunt. Quae res dissidiorum adiaphoristicorum ansam praebuit: quorum ut ratio appareat, paullo altius repetendum erit.

Carolus imperator V, quum de principibus Lutheranis bello Smalcaldico victoriam reportasset, ad propagationem novae sectae impediendam a. 1548 Interimisticum Augustanum edixit. Quae scriptio emanavit ex deliberationibus duorum episcoporum catholicorum, Julii Pflugii Numburgensis, Michaelis Heldingii Sidonii i. p. et Johannis Agricolae, concionatoris aulici Lutherani. Agricola magna ex parte doctrinam Lutheri deserens, ut fidei catholicae fundamenta in Interimistico statuerentur, admisit: quocirca Lutherani ferventes in Interimisticum omnem iram effundebant.

Sed etiam Mauritius dux Saxoniae, qui electoratum modo inierat, nisi theologorum judiciis adhibitis in territorium suum Interimisticum introducere noluit. Quamobrem a. 1548 exeunte cum Georgio Majore et aliis Melanchthonem Lipsiam convocavit, ut examinarent, utrum Interimisticum recipi posset necne. Quum autem

Electores, se ipsum receptioni favere, indicaret, Melanchthon voluntati ejus non ausus est resistere, quamvis paullo ante Interimisticum vehementer improbasset: quod ex descriptione, quam nesciente auctore discipulus quidam edidit, intelligi licet:

„Bedencken aufs' Jnterim des Ehrwürdigen und Hochgelehrten Herrn Philippi Melanchthonis 1548.“

Quae quum ita essent, theologi convocati in formula, quae Interimisticum Lipsiense vocatur, Imperatoris decretum aliquatenus approbandum esse censuerunt, ita quidem, ut fide „evangelica“ retenta in „adiaphoribus“, ratio catholica adhiberetur. Inter adia-phora autem non solum usus liturgici, (e. g. vasa sancta, cerei, breviarium) referuntur: sed etiam restitutio confirmationis, supremae unctionis, privatae absolutionis, missae, hoc titulo admittitur.

Interimisticum Lipsiense nemo acrius impugnabat, quam Matthias Flacius, cognomine Illyricus. Flacius enim, qui tum Vitebergae professoris munere fungebatur, Melanchthonis inconstantiam valde improbens, persecutionis tempore hostibus evangelii (i. e. catholicis) in nulla re cedendum esse contendit. Quum autem Vitebergenses ceteri cum Melanchthone starent, Flacius, Viteberga relictā, Magdeburgum se contulit ibique plures descriptiones adversus „Adiaphoristas“ emisit.

Paucis annis post theologi quidam, inter quos Chemnitius erat, Flacium cum Melanchthone reconciliare studebant: sed Flacii odium quum nimis altas radices jam egisset, transactorum conatus prospero eventu carebant. Melanchthon quidem, ad concordiam restituendam paratus, a. 1556 epistolam humiliter conceptam ad Flacium misit, in qua inter cetera haec leguntur:

„Fateor etiam hac in re a me peccatum esse et a Deo veniam peto, quod non procul fugi insidiosas illas (Interimistici) deliberationes.“ Efflagitavit autem Flacius, cui haec confessio non satisfacit, ut Melanchthon publice poenitentiam ageret. —

In formula nostra, inconstantia Adiaphoristarum improbata, Flacii sententia recepta est. P. 794 formulae auctores affirmant, ea, quae de adiaphoris docuerint, semper a clarissimis confessionis Augustanae theologis approbata fuisse. Sed hac affirmatione non mediocriter a veritate deflexisse videntur: ex omnibus enim, quae modo relata sunt, efficitur, Melancthonem, qui praeter Lutherum procul dubio clarissimus novatorum theologus atque adeo confessionis Augustanae auctor fuit, contra sensisse istiusque dissidii ansam dedisse. —

Quinque errores huc spectantes articulo decimo rejecti sunt: neque supervacaneum erit commemorare, quae de tertio et quarto errore formula nostra proponit:

III. „Repudiamus et damnamus etiam eorum opinionem, qui sentiunt, quod persecutionis tempore hostibus evangelii (cum jactura certe veritatis divinae) in adiaphoris restituendis gratificari et cum ipsis ea in parte consentire liceat.“

IV. „Illud etiam crimine non vacare judicamus, quando persecutionis tempore vel in adiaphoris vel in doctrina vel in aliis rebus ad religionem pertinentibus, propter evangelii hostes, ipso facto aliquid committitur, quod piae confessioni repugnet.“

Postquam vero Lutheranorum opiniones de indole et finibus ecclesiae sub examen vocavi, jam progredior ad ea, quae de magisterio ecclesiastico formula affert, explicanda.

Viri, qui formulam concordiae composuerunt, in rebus ad fidem spectantibus magisterium sibi adscribunt idque exercent; quod e. p. 637 dilucide perspicitur:

„De praecipuis et summis articulis, qui hisce temporibus in controversiam venerunt, sententiam nostram — proponere volumus, idque eo consilio, ut veritas

magis elucescat — tum etiam ut publicum solidumque testimonium non modo ad eos, qui nunc vivunt, sed etiam ad omnem posteritatem extaret, quaenam ecclesiarum nostrarum de controversis articulis unanimis fuerit esseque perpetuo debeat decisio atque sententia.“

Quibus in decisionibus traditionis methodum et normam inducentes infallibilitatis dono se esse praeditos non obscure enunciant:

p. 638: „Hanc nostram controversiarum explicationem si pius lector sedulo perpenderit — liquido intelliget ea, quae de unoquoque articulo — initio majores nostri senserunt — easque declarationes, quae diversis temporibus, per intervallum, sunt consecutae, et eam doctrinam, quam nunc hoc scripto repetimus, (!) haud quaquam inter se discrepare, sed esse simplicem, immotam ac certissimam veritatem.“

Accedit p. 725:

„Agnoscamus enim nostri officii esse, ut, quantum quidem in nobis est, piam et sinceram doctrinam hanc per gratiam Dei etiam ad posteritatem transmittamus et auditores nostros aliosque pios homines fideliter admoneamus, ut a pestilenti errore illo (Zwinglianorum) quam diligentissime sibi caveant.“

Praecipue vero observandum est, quod in p. 638 nobis occurrit:

„Fidem et confessionem nostram diserte, categorice et perspicue proponere et declarare volumus, — ut omnes ad cavendos errores fideliter praemoneantur et excitentur, ne in rebus tantis ullius hominis auctoritate seducantur.“

Neque praetermitti debet, quod de laicis p. 634 scribitur:

„Postremo, quando negotium religionis etiam ad salutem vulgi et laicorum (quos vocant) pertinet, et illis etiam, ratione salutis, necessarium est, ut sin-

ceram doctrinam a falsa discernant, amplectimur etiam minorem et majorem D. Lutheri Catechismos.“

Haec, quae adduxi, testimonia, opinor, nobis sufficient. — Sed quaestio extat, quonam jure auctores formulae ejusmodi magisterium sibi vindicaverint? Sacram scripturam nonne cuique Protestanti interpretari suoque Marte dogmata ex ea derivare licet?

Negari nequit, nam protestantismi ratio ita fert, omnes esse pari facultate biblia explicandi instructos: quacum speciale theologorum magisterium nullo modo convenire videtur. Causa vero, cur nova doctrina uni- cuique ad biblia libere explicanda aditum aperuerit, haec fuisse videtur. Quum nimirum Lutherus, privato tantummodo judicio fretus, neque signis neque prodigiis, neque virtutibus, quae s. Paulus effecit (II. Cor. 12. v. 12), missionem suam confirmaret, coactus est eam, quam ipse exercuit, potestatem omnibus adscribere.

Miror tamen quam exiguus et paene nullus apud Lutheranos novae libertatis usus fuerit. Luthero enim soli negotium interpretationis relinquentes, discipuli devoti articulos ab eo compositos quasi doctrinam divinitus revelatam amplecti solebant. Quo factum est, ut scriptiones Lutheranorum symbolicae, inter quas confessio Augustana, Apologia, articuli Smalcaldici praecipuum locum tenent, juris istius ne verbo quidem mentionem habeant. Tantum autem abest, ut in formula concordiae facultas libere investigandi omnibus adscripta sit, ut omnino rejecta et improbata videatur. Nam principes in praefatione formulae praefixa (p. CXL) eos, qui libertatem „evangelicam“ exercere audent, vehementer vituperant:

„Praeterea ea res (compositio scriptionis, qua confessio Augustana denuo explicetur) ad hoc etiam confert, ut turbulentis contentiosisque hominibus, qui ad nullam formulam purioris doctrinae adstringi se patiuntur, liberum non sit pro sua libi-

dine controversias cum offendiculo conjunctas movere et prodigiosas opiniones et proponere et propugnare.“

Sed jam Lutherus eos ferre non potuit, qui alio, ac ipse proposuit, modo sacram scripturam interpretari conati sint: dicit enim haec:

„Es ist ein schlüpfrig Ding um die Ketzer, man kann sie schwerlich halten und sind leichtfertig in göttlicher Schrift zu handeln. Das machet Alles, dass sie ihren Gutdünkel in die Schrift tragen und die Schrift muss sich nach ihrem Verstand und Kopf richten beugen und lenken lassen.“ (cf. ed. Walch. VI, 1395)

Supra dixi, magisterium, quod formulae auctores sibi vindicaverint, a Protestantismi axiome penitus abhorrere. Quod quum viros doctos non fugisse videatur, duplici modo legitimationis defectum, ut ita dicam, emendare periclitantur. Primum enim ad hominum assensum provocant: deinde vero eos, qui aliter sentiunt, doli et fallaciae accusare non dubitant (cf. p. 638, 725). Praeterea quoque, ut securius magisterium exercere possint, s. scripturam unicum fidei fontem esse saepius contendunt. Iam Lutherus in articulis Smalcaldicis similia quaedam tradidit:

„Verbum Dei condit articulos fidei, et praeterea nemo, ne angelus quidem.“ (p. 308)

Incredibili caecitate Lutherus non intelligit, s. scripturam librum esse, qui interpretatione vivifica indigeat: non intelligit, hoc, quod verbo Dei adscripserit, ab hominibus exerceri. —

Ut demonstrent, biblia sola ad plenam veritatem Christianam cognoscendam sufficere theologi nostri nos remittunt in Ps. 119 (118) v. 105: „lucerna pedibus meis verbum tuum,“ quasi David canonem novi testamenti ab ecclesia receptum ante oculos habuerit!

Nec non s. Paulum testem producunt, qui Gal. I. v. 8. ita loquitur:

„Etiam si angelus de coelo aliud praedicet evangelium, anathema sit.“

Quomodo haec Apostoli verba thesem, cujus mentionem feci, confirment, difficile est intelligere.

Sed non solum normae vel regulae, verum etiam iudicis partes sacram scripturam ita quidem sustinere edocemur, ut secundum s. scripturam dogmata iudicentur:

p. 572: „sola sacra scriptura iudex, norma et regula agnoscitur, ad quam ceu ad Lydium lapidem omnia dogmata exigenda sunt et iudicanda, an pia, an impia, an vera, an vero falsa sint.“

Quis est, qui haec inter se conciliare possit? Nonne iudici iudex praeponitur, qui de eo iudicium ferat?

Alio vero loco (p. 632) hominibus vivis iudicium de rebus fidei formula adscribere videtur:

„et sacras literas solas unicam et certissimam illam regulam esse credimus, ad quam omnia dogmata exigere, et secundum quam de omnibus tum doctrinis tum doctoribus (homines) iudicare oportet.“

Similiter Andreae in epistola ad Augustum Electorem missa (v. Planckium t. III. p. 608) scribit:

„Ein jeder Christ ist in Glaubenssachen der ganzen Welt Richter, so weit er spricht und wenn er spricht: ich glaube den einfältigen Worten Christi und wenn gleich die ganze Welt dawider wäre, und wer das nicht thut, der ist verdammt.“ —

Postquam de s. scripturae auctoritate disserui, exponendum est, quomodo symbola a reformatoribus, qui vocantur, eorumque discipulis composita accipi debeant. Hac de re duo loci inspiciantur:

p. 572: „Symbola — quorum ante mentionem fecimus (confessio Augustana, Apologia, articuli Smalcaldici, uterque Lutheri catechismus) non obtinent auctoritatem iudicis: haec enim dignitas solis sacris literis debetur: sed duntaxat pro religione nostra testimonium dicunt.“

p. 636: „Ut enim verbum Dei, tanquam immotam veritatem pro fundamento proponimus: ita illa scripta (h. e. symbola Lutherana) tanquam veritatis testes — in medium recte producimus.“

Quid hoc sibi velit, accuratius p. 633 formulae auctores explicant.

„Augustanam primam illam et non mutatam confessionem amplectimur. Idque non ea de causa facimus, quod a nostris theologis sit conscripta: sed quia e verbo Dei est desumpta.“

Quum igitur verbum Dei absolutam et perfectam veritatem contineat, etiam symbola (ad quae generatim verba laudata sunt referenda) ex eo derivata omni errore vacare videntur. Quemadmodum enim, si e. g. e fonte aquam in vas quoddam haurio, in vase id ipsum, quod fons habet, continetur: ita symbola e sacra scriptura desumpta veritatem, quam illa tradit, repetere liquet. Si haec concedantur (neque quisquam negare poterit), libri symbolici hac ratione sacra scriptura aequiparandi sunt. Proinde frustra theologi nostri hanc conclusionem evitare student, ad Lutheri dictum p. 635 provocantes:

„solas videlicet sacras literas pro unica regula et norma omnium dogmatum agnoscendas iisque nullius omnino hominis scripta adaequanda sed potius omnia subjicienda esse.“

Interea tamen satis aperte indicant, non multum discriminis inter sacram scripturam et symbola interesse:

p. 631: „Quare necessitas exigit, ut controversi illi articuli e verbo Dei et probatis scriptis perspicue explicentur, quo omnes pii et intelligentes animadvertere possint, cujusnam partis sententia in controversiis illis motis verbo Dei et Augustanae confessioni orthodoxae conformis sit.“

p. 723: „auditores nostros aliosque pios homines fideliter admoneamus, ut a pestilenti errore illo (qui

et verbo Dei et Augustanae confessioni repugnat —) quam diligentissime sibi caveant.“

Nescio an in nulla materia infirmitas Protestantismi tam clare eluceat, quam in hac, de qua agitur. Nemo enim quaestionem propositam ita solvere potest, ut et jus libere investigandi conservetur et s. scripturae auctoritas integra sit. —

Sed quid judicandum erit de iis Lutheri et Melanchthonis scriptionibus, quae symbolis publicis annumeratae non sunt?

Quidam libri a. Luthero conscripti p. 761 a theologis nostris specialiter approbantur: ceterae vero commentationes, quas privatim Lutherus emisit, in tantum solummodo recipiuntur, in quantum consentiant cum sacra scriptura.

Quod attinet ad Melanchthonem, in praefatione libro concordiae praefixa mentio ejus fit non valde honorifica:

p. CXXXVIII: „nec etiam alia scripta utilia D. Philippi Melanchthonis neque Brentii, Urbani Regii, Pomerani et similium repudianda et damnanda esse judicamus, quatenus cum ea norma, quae concordiae libro expressa est, per omnia consentiunt.“

In concordia Suevico-Saxonica quidem Melanchthon „doctor venerandus“ appellatus est: sed quia Musculus cum multis Lutheranis genuinis quasdam Melanchthonis doctrinas graviter respuebat, ista verba postea sublata sunt. Qua vero ratione Musculus de Melanchthone judicaverit, ex scriptione intelligi licet, quam Abdias Praetorius, ut Melanchthonem adversus Musculi accusationes defenderet, emisit:

„Den Melanchthon nennt mein Widersacher wegen der Lehre vom neuen Gehorsam einen strohernen und philosophischen Theologen, Lehrer und Scribenten, ja einen Patriarchen aller Ketzner.“ (cf. Doellingerum l. c. Tom. II. p. 395).

Restat, ut paucis adumbrem rationem, quam ad theologos habuerint principes Lutherani.

Principes et senatores, qui praefationem paullo ante commemoratam subscripserunt, p. CXXXIV se ob munus et officium divinitus ipsis commissum operi concordiae perficiendo studuisse asseverant: quocum alia dicta optime conveniunt.

„Eximios quosdam minimeque suspectos, exercitatos etiam, et singulari eruditione praeditos Theologos Torgam a. septuagesimo sexto evocavimus.“ p. CXXXIII. „Numburgi — Augustanam confessionem — una mente subscripsimus. Videlicet, ut ea ratione posteritati consuleremus et quantum quidem in nobis erat, authores et monitores essemus ad vitanda falsa dogmata.“ — „(certiores facti sumus) esse etiam ab adversariis verae religionis ea, quae nos optimo animo et consilio fecimus, in eam partem accepta, perinde ac si ita incerti de religione nostra essemus eamque toties in alias atque alias formulas transfuderimus, ut nec nobis nec theologis nostris constaret et q. s.“

Unde sumi licet, principes re vera novae ecclesiae praefuisse, quorum nomine concionatores et professores delegatam quandam regiminis et magisterii potestatem exercuerint.

Caput II.

Qua ratione homo salutis particeps fiat, ostenditur.

In capite secundo fidei Luthëranæ articulos, qui ad soteriologiam et anthropologiam spectant, explanare conabor. Praecipue autem has theses formula concordiae nobis exhibet:

„Propter solam fidem homo justificatur, ita tamen, ut bona opera facienda sint et legis usus retineatur. Cujus fidei, omni hominis cooperatione exclusa, Deus auctor est.“

Quae quum ita sint, quatuor paragraphis materiam propositam absolvere studebo ita quidem, ut primum de justificatione dicam, deinde de bonis operibus, tum de lege ejusque usu, denique quomodo fides homini lapso imbuatur.

§ 1.

De justificatione.

„Dulcis sermo“ (cf. Rom. 16. v. 18), quo Lutherus saeculo sexto decimo permultorum corda sibi conciliaverat, conceptus est hisce verbis: „omnibus operibus remotis justificatio sola fide efficitur.“ Quae propositio, quum gravissimam novi Evangelii partem contineret, a Luthero plurimi semper aestimabatur. Conferantur, quae in articulis Smalcaldicis exposita sunt:

p. 304: „solam hanc fidem nos justificare, sicut Paulus Rom. III, 18. inquit: statuimus justificari hominem per fidem absque operibus legis. De hoc articulo cedere aut aliquid contra illum largiri aut permittere nemo piorum potest, etiamsi coelum et terra et omnia corruant. — Quare oportet nos de hac doctrina esse certos et minime dubitare, alioquin actum est prorsus et Papa et diabolus et omnia adversa jus et victoriam contra nos obtinent.“

Quod quidem attinet ad confessionem Augustanam, in articulo quarto, qui speciatim de justificatione agit, effectus fidei non admodum clare a Melanchthone describitur. Dilucidius vero in articulis sexto et vigesimo (de nova obedientia et de bonis operibus) docetur:

„tantum fide homines justificari.“ Cujus doctrinae testem s. Augustinum articulo vigesimo Melanchthon citat, ita quidem, ut in germanico confessionis exemplari ad librum „de spiritu et litera“ provocet, in latino: „Augustinum multis voluminibus gratiam et justitiam fidei contra merita operum defendere“ contendat.

Sed hancce Augustini commemorationem mala fide factam esse, Melanchthon ipse non negavit: quum in epistola quadam ad Brentium missa scriberet haec:

„Et ego cito Augustinum tanquam prorsus *ὁμολογη-
τον* propter publicam de eo persuasionem, cum tamen non satis (i. e. dogmati Lutherano non convenienter) explicet fidei justitiam.“ (cf. Corpus reformatorum II, 501, 2).

Neque etiam in variatis confessionis Augustanae editionibus mendacium est sublatum.

In Apologia autem de fide sola justificanti multo fusius Melanchthon agit omnique opera enititur, ut ea, quae confutatores contra dixerint, refellat. Praecipue vero Jacobi Apostoli dicta notissima cum Lutheri propositione conciliare conatur. Quae studia quam vana fuerint, Lutherus ipse affirmavit:

„Viele haben gearbeitet, sich bemühet und darüber geschwitzt über der Epistel St. Jacobi, dass sie dieselbe mit St. Paulo vergleichen, wie denn Philippus Melanchthon in der Apologie etwas davon handelt aber nicht mit einem Ernst, denn es ist stracks wider einander: Glaube macht gerecht und Glaube macht nicht gerecht: wer die zusammenreimen kann, dem will ich mein Barrett aufsetzen und mich einen Narren schelten lassen.“ (ed. Walch. XXII, 2077)

Sed videamus, quomodo Melanchthon rem propositam tractaverit. Perspicuis enim Apostoli verbis (cf. Jac. 2. v. 14, 24, 26,) superatus facere non potest, quin fide mortua homines non justificari concedat, et quodammodo ad desperationem adductus p. 109 novum dogma plane abjicit:

„Iustificatur homo“ inquit, „non solum ex fide, sed etiam ex operibus: quia certe justi pronuntiantur homines habentes fidem et bona opera.“

Attamen ut hujus confessionis vim minuat, haec Melanchthon notat:

„et justificari significat hic non ex impio justum effici, sed usu forensi justum pronuntiari.“

Sed quid, quaeso, haec res causae ejus suffragatur? Nam secundum doctrinam Protestantium, qui justitiam vere internam non agnoscunt, justificatio fit nonnisi imputatione quadam externa meriti, quod Christus generi humano acquisivit. In Apologia autem variata de iis, quae Jacobus Apostolus tradidit, haec verba Melanchthon scribit:

p. XCIV: „Iustificantur igitur homines ex fide et operibus, non propter opera, sed propter fidem.“

Sed hic in altera parte negatur, quod in altera affirmatum est, quum vocibus „ex“ et „propter“ diversas res significari nemo sane dicat.

Quamvis igitur ne doctissimo quidem Lutheri socio Jacobi dicta convenienti modo interpretari contigerit, tamen formulae nostrae auctores dogma „evangelicum“ gravissime sustinuerunt (cf. p. 689, 691, 695). Neque tamen Jacobi doctrinam denuo examinare audent, sed quae in Apologia invariata hac de re Melanchthon proposuit, ea tantummodo repetunt.

Iustificationem autem imputatione externa adhibita ita fieri Lutherus docuit, ut justitia Christi injustitiam hominis, qui etiam post fidem acceptam in impuritate perseveret, omnino obtegit. Hanc vero doctrinam, quam symbola antecedentia paucis tantum attingunt (conferas e. g. confessionem Aug.: „hanc fidem imputat Deus pro justitia coram ipso“), formulae concordiae auctores, Lutheri vestigia secuti, p. 686, 87 luculentius exposuerunt.

Sed Osiander, professor Norimbergensis, jam ante a. 1530 aliam sententiam excogitavit: docuit enim, in ho-

mine, qui in Christum credat, Deum trinum vere inhabitare hominemque ob hanc Dei inhabitationem justum existimari. Quum igitur imputationem fieri Osiander non negaverit, statim apparet, quomodo propositio ejus cum ecclesiae catholicae doctrina, quae justitiam Dei hominibus infundi pronuntiat, discrepet. Quae propositio, si paullo accuratius inspicitur, efficere videtur, ut propter Dei formalem inhabitationem hominis natura cum natura divina hypostatice jungatur. Veruntamen hac conclusione denegata Osiander doctrinam suam constanter retinuit, provocavitque maxima cum vi ad Jerem. 23. v. 6, cujus verba hebraica huc pertinentia sunt haec:

יְהוָה שְׁמוֹ אֲשֶׁר — יִקְרְאוּ יְהוָה צְדִיקוֹ

Quem locum Vulgata scripturae sacrae editio ita exhibet:

„et hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus justus noster.“

Sed verbum צְדִיק quum etiam justitiam significare possit, Lutherus in versione biblicorum germanica vaticinium illud hunc in modum reddit:

„und dis wird sein Name sein, dass man ihn nennen wird: Herr, der unsere Gerechtigkeit ist.“

Qua interpretatione usus Osiander systema suum omni dubitatione carere opinatus est. Quemadmodum autem secundum hoc systema Deus ipse, cujus inhabitationem Christus hominibus promeruit, renatorum sit justitia, ita sanctificationem justificatorum a Deo perfici Osiander docuit.

Cujus doctrinam, quam duce Doellingero (III. p. 397 et q. s.) breviter modo exposui, minus recte Alzogius (hist. eccl. II. p. 815) describit:

„Osiander bestritt die Rechtfertigungslehre Luthers, behauptend, dass die Heiligung das Wesentliche der Iustification sei und zwar wirke Christus nicht nach

seiner menschlichen, sondern nach seiner göttlichen Natur die Gerechtigkeit des Menschen.“

Illas theses Osiandri, qui injuria ad Lutheri auctoritatem provocavit, vehementer plerique Lutherani improbabant: qua in re etiam Flaciani cum Melanchthonianis plane consentiebant. Melanchthon vero eo potissimum Osiandri sententiam odio omnium exponere studebat, quod catholicae fidei eam consentaneam esse saepius affirmaret. Exinde factum est, ut Osiander, antea quidem arctissima familiaritate Melanchthoni conjunctus, postero tempore contendere non dubitaret: „Melanchthone hominem pestilentiorum inde ab Apostolorum temporibus non extitisse“ (cf. Doellingerum III. p. 422. n. 44).

E Flacianorum autem numero praesertim Amsdorffius Osiandrismum acerrime respuebat, qui de doctrinae auctore dicit haec:

„Wenn dieser Geist dermalen Zeit und Raum kriegen würde, so würde aller andern Schwärmer Schwärmererei gegen ihn nur eitel Kinderspiel müssen geachtet werden.“ —

Sed acerbissima certamina de Osiandri systemate Regiomonti exarserunt, qua in urbe Osiander ab a. 1548 munere professoris fungebatur. Atque prae ceteris theologis Moerlinus, quamvis Albertum Ducem Osiandro magnopere favere sciret, inaudita tamen saevitia collegam adoriri solebat adeoque „Osiandrum verum esse Antichristum“ pronuntiabat. Sed Albertus Dux, postquam per aliquod tempus hoc impune tulit, tandem Moerlinum de territorio suo ejecit. Quae res tantum populi furorem excitavit, ut Albertus ab Osiandri, jam anno 1552 mortui, doctrina sibi desistendum putaret. Neque Funckii, concionatoris aulici, in quem

quippe praecipuum Osiandrismi propagatorem summum odium permulti habebant, patrociniū suscipere Albertus ausus est. Quapropter prohibere non potuit, quominus Funckius, haereticae pravitatis accusatus, magno cum gaudio civium a. 1566 Regiomonti supplicio capitis afficeretur. Quin etiam dignitatis ducalis immemor Albertus Moerlinum precibus humiliter adiit, ut Regiomontum reverteretur. Simul quoque Chemnitius ad pacem religionis restituendam invitatus est unaque cum Moerlino a. 1567 „corpus Prutenicum“ composuit, in quo Osiandri sententiae ad justificationem spectantes damnatae sunt.

Quibus definitionibus in corpore Prutenico conscriptis auctores formulae nostrae accesserunt. Ac primum quidem p. 682 Osiandri systema describunt hoc modo:

„Alii contenderunt, justitiam fidei (quam Apostolus justitiam Dei appellat) esse justitiam Dei essentialē, quae sit ipse Christus ut verus naturalis et essentialis Dei filius, qui per fidem in electis habitat, eosque ad bene operandum impellat et hac ipsa ratione eorum sit justitia, cujus inhabitantis essentialis justitiae respectu omnium hominum peccata sese habeant instar guttulae aquae ad magnum mare collatae.“

Quo facto singulae Osiandrismi theses rejiciuntur.

§ 2.

De bonis operibus.

Quamvis bona opera a justificationis negotio unanimi consensu novatores excluderent, tamen quaestionem de bonorum operum indole et virtute iterum atque iterum sub examen vocabant. Neque enim solum probae vitae contemtione populum penitus corrumpi, sed etiam innumerabilibus sacrae scripturae locis de bo-

nis operibus sermonem fieri theologi Lutherani negare poterant. Neque tamen convenienti modo hanc rem absolvere Lutheranis contigit.

At inspiciamus de materia proposita libros symbolicos.

Confessionis Augustanae duobus locis p. 11 et 18 traditur, bona opera a Deo mandata et propter Dei voluntatem facienda esse, ita tamen, ut nemo confidat, gratiam ob ea acquiri posse. Deinde p. 15 Lutheranos contra accusationem, quod opera bona prohibeant, defendere Melanchthon conatur: cujus rei etiam in Apologia p. 85 mentio fit: „falso calumniantur nos adversarii, quod nostri non doceant bona opera, quum ea non solum requirant, sed etiam ostendant, quomodo fieri possint.“

Atque adeo necessitatem operum bonorum in Apologia adumbrat:

p. 95. „necessario debent bona opera fieri, quae propter fidem sancta sunt.“

et p. 122: „haec opera placent propter fidem.“

Sed quod hic de bonorum operum qualitate exponitur, graviter pugnat cum iis, quae in „locis theologiacis“ a. 1535 Melanchthon scripsit, ubi Lutheri effatum amplexus refert:

„opera nostra nihil nisi peccata sunt.“

Neque tamen charitati maiorem virtutem quam fidei adscribendam esse Melanchthon concedere potuit. Quum igitur I. Cor. 13. v. 2. et q. s. Lutheranae doctrinae infeliciter obstaret, hoc modo verba Apostoli (v. 2.) interpretatur:

„non enim dicit (Paulus), quod justificet dilectio, sed quod nihil sim, id est, quod fides extinguatur, quamlibet magna contigerit.“

Quam interpretationem per ludibrium Melanchthon protulisse videtur, quoniam deficiente charitate fidem manere Apostolus perspicue testatur:

„et si habuero omnem fidem ita, ut montes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum.“

Sed alio Apologiae loco bonis operibus meritum quoddam tribuere non dubitat:

p. 96: „Docemus bona opera meritoria esse, non remissionis peccatorum gratiae aut justificationis, haec enim tantum fide consequimur, sed aliorum praemiorum corporalium et spiritualium et hac vita et post hanc vitam.“

Sed quomodo, quaeso, possunt homines, qui in statu justificationis mortem obiti vita aeterna fruuntur, post hanc vitam ob opera meritoria praemia spiritualia acquirere?! —

In quas angustias dicta sacrae scripturae ad hanc materiam pertinentia Melanchthonem adduxerint, praesertim ex loco quodam, qui in confessionis Augustanae editione variata nobis occurrit, satis superque intelligi licet. Etenim in art. 22, ubi de bonis operibus agitur, haec verba Melanchthon inseruit:

„inter bona opera praecipuum est et summus cultus Dei, fides ipsa.“

Sed manifestum est, hac propositione Lutheranam justificationis doctrinam, (de qua § 1. disserui) prorsus inanem effici: nam si fides bonorum operum est species, secundum Lutheri dogma, operibus vel potius opere hominem justificari dicendum foret!

Tantum autem abfuit, ut Lutherus fidem bonis operibus annumeraret, ut opera bona quodam tempore aperte detestaretur. Neque enim desunt loci, in quibus diabolus bonorum operum auctor appellatur et vita, bonis operibus exornata, inter scandala refertur:

„Der Teufel,“ inquit „kann anders nichts als gute Werke lehren.“ „Es ist kein grösser gefährlicher giftiger Aergerniss, denn das äusserliche Leben in guten Werken und geistlichem Wandel“ (ed. Walch. III, 1193: et XI, 349).

Quam opinionem in articulis Smalcaldicis retractasse Lutherus videtur: cf. p. 336: „Dicimus — ubi non sequuntur bona opera, ibi fidem esse falsam et non veram.“ Praeterea quoque, quam Lutherus antea animo aperto sententiam est amplexus, eam in articulis Smalcaldicis damnat. Nemo enim nescit, a. 1521 in epistola ad Melanchthonem missa his verbis famosis Lutherum usum fuisse:

„Esto peccator et pecca fortiter, sed fortius fide et gaude in Christo. Sufficit, quod agnovimus per divitias gloriae Dei agnum, qui tollit peccata mundi: ab hoc non avellet nos peccatum, etiamsi millies millies uno die fornicemus aut occidamus.“

Sed in articulis Smalcaldicis de hominibus, qui doctrinam similem propugnabant, hunc in modum Lutherus scribit:

p. 328. „Hinc voces ipsorum: „fac quidquid lubet, modo credas“ —. Addunt praeterea, si quis post fidem et spiritum acceptum peccet, eum nunquam spiritum et fidem habuisse. Et tam insanos homines vidi et audivi multos et vereor, ne adhuc in nonnullis daemon iste latitans habitet.“

Quis non videt, Lutherum hoc loco insaniae adscripsisse, quod antea summa cum vi ipse contenderat?

In tanta opinionum diversitate Georgius Major, Melanchthonis auditor, qui tum Vitebergae munere professoris fungebatur, a. 1552 novas propositiones evulgavit. Tradidit enim, ob obedientiam, quam homo fide justificatus Deo debeat, esse bona opera, quae sint facienda, quamvis salus aeterna iis non acquiratur, tamen ad salutem aeternam necessaria. Sin vero quaeritur, quid Melanchthon de his thesibus senserit, respondendum est, eum quidem in Augustana

confessione et in Apologia necessitatem operum „ad salutem“ non tradidisse, sed novam obedientiam ab homine justificato expresse requisivisse. Nam in Apologia e. g. p. 111 leguntur haec:

„(Propheta) praecipit haec opera, ut necessaria in nova vita — (Christus) requirit novam vitam, quae certe necessaria est.“ — Novam autem vitam nihil aliud esse statim apparet, nisi id, quod „novae obedientiae“ nomine Major comprehendat; expressis vero verbis obedientiae in confessionis Augustanae editione variata fit mentio:

p. XVI.: „altera pars est fides: deinde sequi debent boni fructus poenitentiae, hoc est obedientia erga Deum.“ —

Sed hae Melanchthonis et Majoris propositiones genuinis Lutheri discipulis quam maxime displicuerunt; inter quos inprimis Amsdorffius profiteri non dubitavit, Majorismum pessimam et nocentissimam haeresin esse, quae unquam extiterit: alii hoc modo Majoris doctrinam descripserunt:

„tetra conscientiarum carnificina sunt et pavidos ad desperationem adigunt hae sententiae.“

Neque vero Melanchthonis dicta supra allata quisquam acrius aggressus est, quam Musculus noster, qui systema contrarium tanquam diabolicum improbens librum edidit:

„von der Freiheit der guten Werke.“ —

Tot et tantas dissensiones tollere formulae concordiae auctores in animo habebant. Quorum doctrinam superflua prolixitate in art. IV. propositam brevius hoc modo nobis exprimere liceat.

Qui graviter peccat, hac re, etsi fidem plane non abiecit, ostendit, se ex fide cecidisse: denuo igitur, ut justificationis particeps fiat, fidem excitare debet. Quemadmodum autem gravibus peccatis fides extinguatur,

ita fidem retinere potest, qui bonis operibus omnino caret. Sed renati ob debitam obedientiam bona opera faciant, neque tamen faciant „ex coactione aut ex compulso legis, sed libero et spontaneo spiritu.“

Ab hisce sententiis theologi nostri profecti positiones, quas antea Lutherus defenderat, et Calvinus postero tempore receperat, omnino condemnauerunt.

p. 391: „praeterea“ inquiunt, „reprobamus et damnamus dogma illud, quod fides in Christum non amittatur et Spiritus Sanctus nihilominus in homine habitet, etiamsi sciens et volens peccet: et quod sancti atque electi Spiritum Sanctum retineant, tametsi in adulterium aut in alia scelera prolabantur et in iis perseverent.“

Sicuti fides, ut formulae decisiones enarrare pergam, sine bonis operibus esse potest, ita eadem bonis operibus nequaquam conservatur: neque vero certis ex causis sententia existimantium, fidem bonis operibus conservari, in formula expressis verbis damnatur. Namque illo tempore, quo opus concordiae est praeparatum, non solum docti minimeque suspecti theologi Lutherani, sed etiam formulae Suevico-Saxonicae atque libri Torgavensis auctores istam sententiam sunt amplexi. In quibus scriptionibus Selnecerus et Chytraeus haec quidem exponenda curaverunt:

„Auf diese Meinung wird recht und christlich von etlichen geredet, das wir gute Werke darum thun sollen, dass wir den Glauben — nicht wiederum verlieren — sondern durch Gottes Gnade und Kraft behalten mögen“ (cf. Doellingerum III, 323).

Quum vero theologi Jenenses doctrinae contrariae receptionem acriter postularent, in libro Bergensi verba, quae laudavi, sunt sublata. Ut igitur concionatoribus orthodoxis satisfacerent, simulque formulae Suevico-Saxonicae et Torgavensis auctoritatem tuerentur, in coe-

nobis Bergensi Andreae, Chemnitius, Selneccerus hanc viam sunt ingressi. Quoniam enim in concilio Tridentino (Sess. VI. c. 24) traditum erat, justitiam acceptam per bona opera conservari et augeri: hanc doctrinam tanquam proprie catholicam viri convocati rejecerunt. Qui tamen theologi Lutherani sententiam commemoratam defenderant, ii in formula concordiae quodammodo excusantur, quippe qui exegetice tantum ista thesi usi fuerint:

p. 707: „Etsi enim ante motam hanc controversiam multi sinceri doctores ejusmodi phrasibus in explicatione sacrae scripturae usi sunt, non autem eo animo, quod commemoratos Papistarum errores confirmare vellent“ et q. s.

Sed haec excusatio pro nulla est habenda, quum nemo non intelligat, eum sententiae cuidam vere assentiri, qui ad biblia explicanda eandem admiserit. —

Atque etiam pars virorum, qui formulam concordiae composuerunt, Majorismo non occulte favit. Ac primum quidem collega Musculi Cornerus Francofurtanus Georgium Majorem sanum doctorem appellasse fertur. Deinde vero Andreae, Chytraeus, Selneccerus Majoris doctrinam leviter amplectebantur. Nec mirum igitur, quod expressam Majorismi in formula concordiae damnationem impedire Andreae studuit: sed adversariorum numerus (inter quos Musculus nominandus est) quum satis conspicuus esset, haec verba formulae compositores inseruerunt:

p. 590: „Rejicimus et damnamus subsequentes phrases, cum docetur: bona opera necessaria esse ad salutem, neminem unquam sine bonis operibus salvari: impossibile esse sine bonis operibus salvari.“ —

Quamquam autem bona opera ad salutem necessaria esse negaverant, tamen Amsdorfio, qui e contrario bona opera ad salutem noxia esse docuit, accedere theologi nostri noluerunt. Amsdorfius enim, Lu-

theri amicus et collega in academia Vitebergensi, in dissidiis Majorianis a. 1559 scriptionem edidit, cujus titulus sic se habet:

„Dass die Propositio, gute Werke seien zur Seligkeit schädlich, sei eine wahre und christliche, durch die heiligen Paulus und Luther gepredigt.“

Quomodo autem hujus doctrinae testis s. Paulus afferri possit, Amsdorfio ipsimet soli relinquimus ut demonstret: Lutheri vero auctoritate hac in re jure meritoque Amsdorfius nixus est. Nam profecto Lutherus haecce scripsit:

„Die Mönche haben gar grosse Werke, darauf sie hoffen selig zu werden. Sie sind aber nicht gut, denn wir müssen unsere Werke verschmähen, die auch verachten und verdammen, denn sie sind uns schädlich zur Seligkeit und dem Reich Gottes. — Die Werke sind am schädlichsten zur Seligkeit, wie ich vorher gesagt hab': der Glaub' ist so ekel und klar, dass er der Werke nicht haben will, noch ansieht, er will allein Herr sein.“ (cf. Luthers ungedruckte Predigten herausgegeben von Hoeck p. 58. ff).

Quae opinio in formula p. 708 omnino rejicitur et damnatur:

„quasi falsa et offendiculi plena, qua disciplina et morum honestas labefactantur, dissolutae vero et Epicuraeae, ferae vitae janua aperitur, et confirmatur.“

§ 3.

De lege ejusque usu.

Lutherus, etiamsi praeceptis Decalogi hominem satisfacere non posse putabat, tamen duplicem legis

usum admisit. Docuit enim, legem esse datam et feris hominibus et qui aegre tractari possent, ut externam disciplinam conservarent: altero autem legis usu id agi contendit, ut homines ad cognitionem peccatorum adducerentur. Ad renatos vero et justificados legem pertinere constanter negavit, neque desunt in operibus ejus loci, ubi justificatis, ne legis praeceptis obediant, aperte suadet.

cf. Comm. in Gal. ed. Irmischer II, 144:

„Wenn dich das Gesetz schreckt, anklagt, dir die Sünde zeigt, dich mit dem Zorne Gottes und dem Tode bedroht, so thue, als wenn nie ein Gesetz gewesen wäre — oder sage doch: Gesetz ich will dich nicht hören. — Die Fülle der Zeit ist schon gekommen: daher bin ich frei. Ich will daher nicht länger Deine Herrschaft leiden.“

Sed haec „doctoris sancti“ (sic enim Lutherum Amsdorfius appellat) sententia a formulae nostrae auctoribus p. 597 repudiata est ut „perniciosum et falsum dogma, quod christianae disciplinae et verae pietati adversatur.“

Ac praeterea quidem Johannes Agricola, cujus supra mentio habita est, a. 1527 opinionem proposuit, quae parum apte Antinomismus appellabatur. Iste vir nimirum, quae Lutherus legi adscripsit, ea evangelio tribuenda esse existimavit. Namque secundum Lutheri doctrinam poenitentia in peccatore lege efficitur, quae, quum praecipiat, quid faciendum sit, hominem terrore implet: evangelium autem, quo demonstratur, quantum Deus pro nobis fecerit, tantummodo agit hoc, ut homini misericordiae divinae spem et salutis aeternae amorem imbuat. E contrario Agricola, duplex officium ad evangelium referens, peccatorem per evangelium et terrore et solatio affici putabat. Qua de re scribit haec:

„Nun aber ist von nöthen einer solchen Lehre, die mit grosser Kraft nicht allein verdammt, sondern

auch selig macht, solche Lehre aber ist das Evangelium, welches zugleich Busse und Vergebung der Sünden lehrt.“

Quam thesem Lutherus valde improbens in conventu Torgaviae a. 1528 habito impetravit, ut Agricola ab ea recederet. Nec tamen hoc modo Agricolae doctrina extincta est: nam et ipse Melanchthon Antinomismum, qui vocatur, probasse videtur. Atque in Apologia de quaestione proposita incredibilis fere confusio reperitur: modo enim antinomistice Melanchthon loquitur, modo ea, qua voluit Lutherus, ratione legem ab evangelio separat. P. 70 Agricolae systema satis aperte traditur:

„Evangelium enim arguit omnes homines, quod sint sub peccato et offert propter Christum remissionem peccatorum et justificationem, quae fide accipitur.“

Accedit p. 165:

„haec est summa praedicationis evangelii, arguere peccata et offerre remissionem peccatorum.“

Neque tamen desunt etiam loci, quibus contrariam sententiam Melanchthon dilucide defendit:

p. 169: „lex est verbum, quod arguit et condemnat peccata.“

p. 170: „in haec duo opera distributa est universa scriptura: altera pars lex est, quae ostendit, arguit et condemnat peccata. Altera pars evangelium, hoc est promissio gratiae in Christo donatae.“

Quod quidem attinet ad confessionem Augustanam, in prima editione rei, de qua agitur, mentio non habetur, in variata recepta est thesis antinomistica.

p. XIII: „Cum enim omnes homines habent peccatum, nec possint vere legi Dei satisfacere, Evangelium arguit peccata.“

et p. XIX: „Nam Evangelium arguit peccata et requirit poenitentiam et simul offert remissionem peccatorum propter Christum.“

Atque dignum memoratu est, quod eo ipso anno, quo Agricola propositionem suam denuo solemniter retractavit, Antinomismum editioni confessionis variatae Melanchthon inseruit. Nam Agricola, postquam articulis Smalcaldicis a. 1537 subscriptis iterum thesem a Luthero improbatam publice defendit, a. 1540 legis sincere promisit, fore, ut omnino de eadem desisteret. Sed Lutherus hac promissione non contentus, Agricolae, quocum pridem familiaritate conjunctus erat, delictum, quod a dogmate suo deflectere ausus sit, ignoscere recusavit. Iam in articulo mortis constitutus Agricolam, qui mandante Electore Brandenburgensi aditum conveniendi petiit, pertinaciter exclusit. —

At vero controversiam paene extinctam auctores formulae nostrae iterum sub examen vocaverunt: quod, ni fallor, eo consilio factum est, ut contradictiones de ista quaestione in Apologia repertas pro viribus tollerent. Quocirca, ne quis Melanchthonem Antinomismo fuisse putaret, dupliciter verbum „evangelii“ accipiendum esse p. 710 contenderunt. Tradunt enim: et comprehendendi evangelio totam Christi doctrinam, qui quum legem explicaverit tum gratiam annuntiaverit, et esse vocem evangelii, si quidem proprie usurpetur, exclusa poenitentiae concione, ad gratiam solam referendam.

Quae Apologiae interpretatio eo magis rejicienda videtur, quod Lutherani genuini Melanchthonem antinomistice sensisse ingenue professi sunt. Nam de locis ex Augustanae confessionis variata editione supra allatis, quos paene cum Apologiae verbis convenire nemo negare potest, e. g. Hutterus (Calvinista aulico-politicus p. 31) haec profert:

„Hier wird auf gut antinomisch oder nach Art der Gesetzschänder gelehrt, dass das Evangelium,

eigentlich zu reden und sofern es auch dem Gesetze opponirt wird, sei concio poenitentiae, eine Gesetzpredigt, und predige doch zugleich Vergebung der Sünden. Da hier das Wort Evangelium proprie und specific genommen wird, so kann diesen Irrthum Niemand billigen, er sei denn ein Antinomer oder Gesetzstürmer “

Utcunque haec res se habet, theologi nostri, qui in tertio legis usu statuendo Melanchthonem diligenter secuti sunt, auctoritate ejusdem neglecta, Antinomismum quam maxime improbant.

Conferas p. 394:

„Rejicimus ut falsum et periculosum dogma, cum asseritur: quod evangelium sit concio poenitentiae, arguens, accusans et damnans peccata, quodque non sit tantummodo concio de gratia Dei. Hac enim ratione evangelium rursus in legem transformatur, meritum Christi et sacrae literae obscurantur, piis mentibus vera et solida consolatio eripitur et pontificiis erroribus et superstitionibus fores aperiuntur.“

Quod supra notavi, Agricolae doctrinam non apte Antinomismum appellari, ex loco modo laudato satis intelligi licet: ridiculum enim videtur dicere, Antinomismo, qui vocatur, evangelium in legem transformari!

§ 4.

Quomodo fides homini lapso imbuatur.

Jam tribus paragraphis antecedentibus, ut paucis repetamus, exposui, secundum doctrinam a formula concordiae exhibitam sola fide justificationem fieri, neque tamen bona opera ad salutem esse perniciosam, neque legem, quae ab evangelio omnino est disjun-

genda, hominibus renatis supervacaneam videri. Restat, ut disquiratur, quomodo fides, in qua sit summa vis posita, homini lapso imbuatur.

Cui quaestioni, ut brevis conspectus sequentium praebeatur, ita initio respondendum est:

„Deus solus homini, qui quum liberum arbitrium peccato originali penitus extinctum fuerit, ne cum praevenienti quidem gratia cooperari potest, fidem justificantem tribuit. Nihilominus tamen Deum quosdam ad damnationem praedestinare vel auctorem peccati esse negari debet.“

Quibus praemissis jam de peccato originali agere instituam.

In confessionis Augustanae articulo secundo vitium originis vere peccatum esse agnoscitur, sed falso concupiscentiae veri peccati indoles adscribitur:

p. 9: „Item docent, quod post lapsum Adae omnes homines secundum naturam propagati nascentur cum peccato, hoc est, sine metu Dei, sine fiducia erga Deum et cum concupiscentia“ et q. s.

Quam thesem erroneam in Apologia fusius defendere Melanchthon conatur. Lutherus vero corruptionem humanae naturae in articulis Smalcaldicis p. 327 ita describit:

„haec poenitentia — affirmat, universum et merum peccatum esse quoad nos (et nihil esse in nobis quod non sit peccatum sive reum) —. Qui enim confitetur, totum in se esse merum peccatum, is comprehendit omnia peccata, nullum excludit, nullius obliviscitur.“

Quocum optime convenit, quod in aliis scriptionibus Lutherus proposuit: inspicias quaeso e. g. editionem operum Walchianam XI. p. 2793:

„Unsere Sünde in uns ist nicht ein Werk oder That, sondern ist die Natur und ganzes Wesen: darum nimmt Gott das Glied (in der Beschneidung) das zur Geburt gehört und dadurch die menschliche

Natur fortgepflanzt wird, als wollte er sprechen: **Deine Geburt und deine Natur und dein ganzes Wesen ist Sünde.**“

Praeterea et Doellingerus III. p. 485 phrasin huc pertinentem nobis exhibet:

„**Der Mensch mit seinem Wesen ist nicht allein Sünde, sondern auch die Sünde selbst.**“

Ejusmodi vero dicta a Luthero composita ad peccatum originale esse referenda, etiam Protestantes inficiari nequeunt, e quorum numero inprimis liber Hassii („Hutterus redivivus oder Dogmatik der evangelisch-lutherischen Kirche p. 205) est adeundus:

„**wie denn auch Luther vormals in dem Eifer die Furchtbarkeit der Erbsünde recht auszusprechen gesagt hatte: peccatum esse de essentia hominis. Aehnliches kommt in alten Kirchenliedern vor.**“

Sed propositionem a Luthero satis aperte expressam Flacius etiam accuratius concipiendam putavit: contendit enim a. 1560 in colloquio religionis Vimariensi sententiam existimantium, ac si esset peccatum originale substantia hominis, articulum fidei christianae principalem esse habendam. Attamen multi, qui ceteroquin omnino cum Flacio consenserant, ut Hesshusius, Vigandius, Moerlinus, hoc concedere recusabant.

Neque facere potuerant formulae auctores, quin controversiae commemoratae rationem haberent. Veruntamen si quis quaerat, quomodo de Lutheri dictis supra citatis judicaverint, responsio prompta erit haec, eos frustra operam navasse, ut cum sententia mitiore istos locos conciliarent. Dicunt nimirum, p. 577, ideo tantummodo peccatum essentiam hominis a Luthero esse vocatum, ut discrimen inter peccatum originale, quod sit humanae naturae infixum, et inter alia peccata, quae actualia appellari soleant, melius intelligi possit. Quae tamen explicatio nimis artificiosa argumentis solidis carere videtur, ita ut cum Hassio (v. supra) proprio sensu

vocem essentiae ad peccatum originale Lutherum retulisse contendamus. Scriptores autem formulae postquam ista interpretatione auctoritatem Lutheri satis se munivisse opinati sunt, p. 576 dogma a Flacio propugnatum veluti Manichaeum errorem rejiciunt et damnant. Atque sanam doctrinam ita sese habere putant, ut discrimen aliquod statuatur inter naturam, quam homo post lapsum habet et inter peccatum originis, et ut tanta sit illa naturae peccatique originalis differentia, quanta est inter opus Dei et inter opus diaboli. Deinde vero p. 574 adjicitur: „vicissim autem credimus, docemus atque confitemur, peccatum originis non esse levem, sed tam profundam naturae humanae corruptionem, quae nihil sanum, nihil incorruptum in corpore et anima hominis atque adeo in interioribus et exterioribus viribus ejus reliquit.“ —

Iam videamus, quae de quaestionibus ad liberum arbitrium pertinentibus singulae scriptiones symbolicae exponant.

Si quidem ad hanc materiam cognoscendam textus confessionis Augustanae consulatur, apparet, non solum editionem invariata ab editione variata hac in re distare, sed ne primae quidem editionis exemplaria germanica cum exemplaribus latinis congruere. Nam in exemplari germanico art. 18, qui ad materiam propositam spectat, ita conceptus est:

„Vom freien Willen wird gelehret, dass der Mensch etlichermaassen einen freien Willen hat, äusserlich ehrbar zu leben und zu wählen unter den Dingen, so die Vernunft begreift. Aber ohne Gnade, Hilfe und Wirkung des h. Geistes vermag der Mensch nicht Gott gefällig zu werden —, sondern solches geschieht durch den h. Geist, welcher durch Gottes Wort gegeben wird.“

Versio autem latina sic se habet:

„de libero arbitrio docent, quod humana voluntas habeat aliquam libertatem ad efficiendam civilem justi-

tiam et diligendas res rationi subjectas. Sed non habet vim sine Spiritu Sancto efficiendae justitiae Dei seu justitiae spiritualis — sed haec fit in cordibus, cum per verbum Spiritus Sanctus concipitur.“

Deinde Melanchthon ad librum „Hypognosticon,“ qui Augustino immerito adscribitur, provocans haec profert in exemplari germanico:

„Und damit man erkennen möge, dass hierin keine Neuigkeit gelehret werde, so sind dies die klaren Worte Augustini vom freien Willen aus dem 3ten Buch Hypognosticon: „Wir bekennen, dass in allen Menschen ein freier Wille ist: denn sie haben ja alle natürlichen angeborenen Verstand und Vernunft: nicht dass sie etwas vermögen mit Gott zu handeln, als Gott von Herzen zu lieben, ihn zu fürchten, sondern allein in äusserlichen Werken dieses Lebens haben sie Freiheit Gutes oder Böses zu wählen.“

Quocum conferendum est exemplar latinum:

„Haec totidem verbis dicit Augustinus libro III. Hypognosticon: esse fatemur liberum arbitrium omnibus hominibus, habens quidem iudicium rationis, non per quod sit idoneum in iis, quae ad Deum pertinent, sine Deo aut inchoare aut peragere posse.“

At si quis locos laudatos accuratius inspexerit, fatebitur, in latino exemplari nihil occurrere, quod doctrinae catholicae adversetur. Ea autem verba, quae in germanico exemplari ex libro Hypognosticon sunt apposita, liberum arbitrium in rebus spiritualibus ita negare videntur, ut cum gratia divina ne cooperari quidem possit: nam, quomodo aliter illud „nicht dass sie vermögen mit Gott zu handeln“ sit accipiendum, equidem sane non intelligo. Quae quum ita sint, indagare non inutile erit, quid de articulo XVIII. confutatores catholici notaverint: scribunt enim ita:

„Articulo decimo octavo confitentur liberi arbitrii potestatem, quod habeat potestatem ad efficiendam civilem justitiam, sed non habeat vim sine Spiritu S.

efficiendae justitiae Dei: quae confessio acceptatur et approbatur. Nam sic catholicos convenit in media via incedere, ne nimium tribuant libero arbitrio cum Pelagianis, neque omnem libertatem adimant cum impiis Manichaeis, nam utrumque non caret vitio.“

Unde sumi licet, in latino exemplari nobis confessionis Augustanae conceptionem originalem exhiberi, quoniam loci ex libro Hypognosticon allati translationem germanicam confutatores approbare non poterant. Neque vero satis elucet, quomodo et quando exemplar germanicum ista commutatione corruptum fuerit. —

Sed hanc confutatorum approbationem Melanchthon aegre tulisse videtur. Profecto, quum nemo nescierit, quid in libellis adversus Erasmus scriptis de „servo arbitrio“ Lutherus in medium protulerit, mirum fuit, quod in symbolo Lutheranorum publico doctrina de libero arbitrio catholica sit recepta. Itaque ne Lutheri, qui a thesibus suis huc spectantibus nullo modo recessit, auctoritas diminuatur, approbationem repudiat ejusque vim tollere in Apologia Melanchthon studet. Quod ut efficiat, verba confutatorum ita interpretatur, tanquam Pelagianismum aperte docuerint:

art. VIII. p. 217, 18:

„Quid interest inter Pelagianos et adversarios nostros? cum utrique sentiant, homines sine Spiritu Sancto posse Deum diligere et praecepta Dei facere, quoad substantiam actuum mereri gratiam ac justificationem operibus, quae ratio per se efficit sine Spiritu Sancto.“

Nisi quis forte totam mentis caecitatem in Melanchthone statuere velit, quid aliud restabit, quam ut doli ac fraudis ea, quae par est, indignatione Melanchthonem accusemus?

Sed, abjecta postero tempore Lutheri opinione, hac in re ad doctrinam catholicam, quam in confessionis Augustanae exemplari originali se proposuisse confutatoribus concedere noluit, Melanchthon reversus est:

quod testatur confessio Augustana variata, in cujus editionibus a. 1540 et 1542 publicatis ad articulum XVIII. inter cetera haec sunt adjecta:

p. XVIII: „Efficitur autem spiritualis justitia in nobis, cum adjuvamus a Spiritu Sancto. Porro Spiritum Sanctum concipimus, cum verbo Dei assentimur —. In his (spiritualibus motibus) certe opus est, regi nos et juvari a Spiritu Sancto, sicut Paulus inquit: „Spiritus adjuvat infirmitatem nostram.“

Attamen passa est ante tres annos Melanchthonis conscientia, ut articulos Smalcaldicos subscribendo approbaret, in quibus Lutherus, peculiare suas sententias constanter retinens, inter

„meros errores et caligines scholasticorum Doctorum“ etiam hoc dogma enumerat, quo docetur:

„hominem habere liberum arbitrium faciendi bonum et omittendi malum et e contra omittendi bonum et faciendi malum.“ (p. 318)

Quum igitur novae societatis magistri in symbolis publicis tam diversas sententias defenderent, fieri non potuit, quin etiam hac de re inter Lutheranos dissidia exorirentur, quae ad cooperationem hominis spectantia synergistica appellari solent.

A. 1555 Johannes Pfeffingerus, professor Lipsiensis, „propositiones de libero arbitrio“ scripsit, in quibus, confessione Augustana variata fretus, homini cooperationem quandam cum gratia divina attribuendam censuit. Et Vitebergenses quidem uno ore Pfeffingeri libro acclamarunt: Jenenses autem, qui antea omnino fere de controversis theologicis idem senserunt, de descriptione ista alii alia judicare coeperunt.

Eorumque, qui Pfeffingero sunt adstipulati, primo loco Victorinus Strigelius nominari meretur.

At Flacius, simulac Strigeli mentem perspexit, scriptionem emisit, in qua collegae doctrina damnata est quasi „irreligiosa Adiaphoristarum opinio.“ Quanta vero illo tempore Flacii auctoritas fuerit, ex eo colligi potest, quod Joannes Fridericus dux Strigelium, qui a Pfeffingeri systemate recedere recusabat, in carcerem conjecit. Poenâ tamen post sex menses sublatâ, Joannes Fridericus, unitatis restituendae causa a. 1560 theologos Jenenses Vimariam convocavit, ubi non solum de liberi arbitrii ratione, sed etiam de peccato originali Flacius et Strigelius inter se disputabant. Neque tamen Vimariensi colloquio dissidium sublatum est.

Quod autem attinet ad formulae nostrae decisionem, sinceram doctrinam in hoc positam esse edocemur:

„quod homo in actu conversionis gratiâ divinâ effectae pure passive sese habeat.“

Quum enim homo ad bonum faciendum prorsus sit corruptus et demortuus, ne scintillula quidem virium spiritualium superest, quibus se ad gratiam praeparare aut oblatam gratiam apprehendere aut ullo modo cooperari possit. Est igitur naturale liberum arbitrium ante regenerationem ad ea duntaxat efficax, quae Deo displicent. (cf. p. 656)

Permulum sane auctorum formulae intererat ostendere, doctrinam modo adumbratam jam e symbolis antecedentibus, praecipue ex Augustana confessione commode esse eruendam: sed hac in re oleum et operam eos perdidisse liquet. Namque quantis in angustiis theologi constituti fuerint, satis superque ex eo potissimum intelligi licet, quippe quod in materia proposita ne leviter quidem confessionis Augustanae articulum XVIII, qui, ut ita dicam, ex professo de libero arbitrio agit, attingere audeant. Itaque articulo XVIII penitus neglecto solius articuli XX: „de bonis operibus“ mentio fit, tanquam si sit hic articulus sedes

materiae! Ac verba quidem articuli XX. huc pertinentia in confessionis Augustanae editione invariata (nam variatae editionis in formula concordiae nunquam ulla ratio habita est) sic expressa reperiuntur:

„Nam humanae vires sine Spiritu Sancto plenae sunt impiis affectibus et sunt imbecilliores, quam ut bona opera possint efficere coram Deo. Ad haec sunt in potestate diaboli, qui impellit homines ad varia peccata, ad impias opiniones, ad manifesta scelera. — Talis est imbecillitas hominis, cum est sine fide et sine Spiritu Sancto et tantum humanis viribus se gubernat.“

In exemplari germanico locus modo commemoratus ita quidem exhibetur:

„Denn zuvor dieweil es (das Herz) ohne den heiligen Geist ist, so ist es zu schwach, darzu ist es in Teufels Gewalt, der die arme menschliche Natur zu vielen Sünden treibet. — Also gehet es mit dem Menschen, so er ausser dem rechten Glauben ohne den heiligen Geist ist und sich allein durch eigene menschliche Kräfte regieret.“

Ceteroquin compositores formulae ea, quae ex descriptionibus symbolicis afferunt, verbotenus reddere solent: sed hac in re neque latino neque germanico exemplari absolute usi proprio modo articulum XX. figurare non dubitaverunt:

Dicunt quidem p. 664: „Nam sine Christo, sine fide et sine Spiritu Sancto sunt in potestate diaboli, qui impellit homines ad varia et manifesta scelera. — Humana ratio et virtus sine Christo nimis infirma est ad resistendum diaboli, qui impellit homines ad peccandum.“

Sed hoc loco manifestum est doctrinam formulae supra propositam minime confirmari. Quomodo enim, quaeso, ex eo, quod vires humanae non sufficiant ad obtinendam justificationis gratiam, protinus sumi licet, ante regenerationem ne scintillulam quidem virium spiritualium homini esse adscribendam? Recte igitur theo-

lōgi Rostochienses monuerunt, summa injuria formulam concordiae ad confessionem Augustanam provocasse, cujus articulum XVIII. a „Papistis“ expressis verbis approbatum fuisse inter omnes constaret.

Atque etiam Apologia cum dogmate isto formulae non convenit. Optimo autem jure articulorum Smalcaldicorum p. 665 mentio facta est, in quibus Lutherus, ut supra ostendi, liberum arbitrium esse omnino negat.

Ac praeter Synergismum Pelagianismus et Semipelagianismus in formula damnantur. Thesem autem, quae in epitome Semipelagianis adscribitur, solida declaratio „Papistis“ objicit, qui propriis viribus hominem conversionem inchoare posse doceant (p. 581 et p. 677). Sed hac in re viri docti, qui formulam conscripserunt, videre volebant, quae „Papistae“ in synodo Tridentina (Sess. VI. can. III.) proposuerunt:

„Si quis dixerit, sine praeveniente Spiritus Sancti inspiratione atque ejus adjutorio hominem credere, sperare, diligere et poenitere posse, sicut oportet, ut ei justificationis gratia conferatur, anathema sit.“

Quo formulae nostrae dicto effectum videtur, ut tanquam per traditionem Lutherani catholicis Semipelagianismum crimini dederint. Atque adeo unus ex novissimis scriptoribus, Carolus Schwarzius, cujus est apud Protestantēs, ut ita dicam, neologicos minime parva auctoritas, haec profert in libro, qui inscribitur: „Zur Geschichte der neuesten Theologie 1856:“

„Sie (die katholische Kirche) hat den Semipelagianismus ganz ausdrücklich im Tridentinum festgestellt und sanctionirt.“ (p. 417)

Unde praeclare elucet, Schwarzium aut canones concilii Tridentini non legisse, aut, quid sit Semipelagianismus, omnino nescire: namque tertium omnino non est.

Quum igitur, ut ad argumentum propositum revertar, secundum doctrinam formulae viribus spiritua-

libus plane destituti simus, Deus solus potentia sua efficere debet, ut salutis aeternae participes fiamus. Quodsi vero quaeratur, quaenam media Deus hoc in negotio adhibeat, formula p. 579 et p. 669 respondet, praedicationem verbi Dei institutam esse, cujus auscultatione homo ad coelestia trahatur. Quae quidem praedicatio duplicem rationem habere debet: ita ut unâ sit terror legis annuntiandus, quo homo peccata sua et iram Dei agnoscat et contritionem in animo sentiat. Alterâ necesse est evangelii clementissima promissio accedat, ut homo remissionem peccatorum propter Christum amplectatur et consolationem suavem accipiat.

Ac externum in peccatoris conversione instrumentum requirentes theologi nostri opinionem Schwenkfeldii, qui immediate et interno modo hominem per Spiritum Sanctum illuminari contendit, opinionem vehementer impugnant. Neque solum in articulo II, qui de libero arbitrio agit, sed etiam in articulo XII, ubi enumerantur sectarii, qui nunquam confessionem Augustanam sunt amplexi, Schwenkfeldii propositio damnatur. Itaque p. 581 scribitur:

„Rejicimus et damnamus Enthusiastarum errorem, qui fingunt, Deum immediate absque verbi Dei auditu et sine sacramentorum usu homines ad se trahere, illuminare, justificare et salvare.“

Sed de quaestione, quomodo in conversione hominis sacramenta sese habeant, auctores formulae dubii fuisse videntur: modo enim sacramentorum mentionem faciunt, modo non faciunt. P. 583 haec leguntur:

„Relinquuntur — duae tantum efficientes causae (ad conversionem efficaces) nimirum Spiritus Sanctus, et verbum Dei, quod est instrumentum Spiritus Sancti, quo conversionem hominis efficit.“

Atque alio loco haec verba nobis occurrunt:

p. 670: „Et visum est Deo, per hoc medium et

non alio modo, nimirum per sanctum verbum suum, cum id vel praedicari auditur vel legitur, et per sacramentorum legitimum usum homines ad aeternam salutem vocare, ad se trahere, convertere, regenerare et sanctificare.“

Docet etiam confessio Augustana, praedicationem esse instrumentum usitatum, quo Deus hominum conversionem efficiat:

art. XVIII. p. 15: „Sed non habet vim (humana voluntas) sine Spiritu Sancto efficiendae justitiae Dei seu justitiae spiritualis, quia animalis homo non percipit ea, quae sunt Spiritus Dei, sed haec fit in cordibus, cum per verbum Spiritus Sanctus concipitur.“ —

Quod si constat, ne minimam quidem partem in conversionis negotio homini adscribi posse, sed omnia, quaque cooperatione humana exclusa, ad Deum referenda esse, necessario sequitur, ut omnes, qui non convertantur, a Deo ad damnationem et ad exitium sint praedestinati. Nam si homo, quum res spirituales et divinas respicimus, „similis est trunco et lapidi ac statuae vita carenti, quae neque oculorum oris aut ul-
lorum sensuum cordisve usum habet“ (quae Lutheri verba p. 661 maxima cum devotione a formulae auctoribus proferuntur): apparet, hominem, qui ad fidem non pervenerit, accusari nullo modo posse, sed Deum ipsum omnipotenti voluntate sua eundem morti perpetuae addixisse. Neque est, cur de hujus syllogismi perspicuitate ullum verbum adjiciatur. Sed theologi nostri omnes logicae regulas susque deque habentes, incredibili judicii lapsu istam conclusionem non admittunt, quin potius illud:

„quod nolit Deus, ut omnes salventur, sed quod quidam — solo Dei consilio, proposito et voluntate, ad exitium destinati sint“ —

quasi „falsum horrendum et blasphemum dogma“ p. 621 gravissime respuunt. Hoc autem modo manifestam contradictionem in formula concordiae versari, Gie-

selerus l. c. III. b. § 40. p. 301 n. 27 ingenue confitetur:

„Wir müssen hier widersprechende Sätze, nicht sich gegenüberstehende Wahrheiten, wie Thomasius „Bekenntniss der evangelisch-lutherischen Kirche 1848“ (qui scriptor Lutheranis orthodoxis annumerari debet) anerkennen: und können auch das nicht zugeben, dass die Concordienformel als Bekenntniss dieselben nicht zu vermitteln gehabt habe, sondern die Theologie. Denn jene Formel enthält sonst nur zu viel Theologie: aber ein Bekenntniss darf auch keine scheinbaren Widersprüche enthalten, weil es sonst gar nicht angeeignet werden kann.“

Neque solum Lutherus, sed etiam Melanchthon priore tempore satis dilucide docuerunt, singulos homines aut ad salutem aut ad exitium a Deo libere praedestinari. Itaque in scriptione: „dass der freie Wille nichts sei, wider Erasmus“ inter caetera hunc in modum Lutherus dicit:

„Ich weiss wohl, was so hoch ärgert und woran sich stößt dieselbe gemeine natürliche menschliche Vernunft, nemlich daran, dass Gott aus Willen und lauter aus Willen den Menschen verlässt und verstockt.“

Nililosecius tamen in art. 11 „de aeterna praedestinatione et electione Dei“ formulae concordiae auctores absolutam praedestinationem rejiciunt, multaque afferunt, quae, quum instar exhortationum habeant, a themate proposito penitus abhorrent. Etenim quum in contrariis thesibus conciliandis frustra se vires impendere intelligebant, in vicem certarum breviumque definitionum symbolicarum quodammodo concionem com-

ponere maluerunt. De quibus virorum doctorum angustiis optime Planckius VI. p. 814 dicit:

„Es ist in der ganzen Art, womit sie den Artikel behandelten, unverkennbar, dass sie nur mit Schrecken in die Materie hineingingen. Am deutlichsten verräth es sich durch die Wendungen, worin sie um den entscheidenden Hauptpunkt darin in einem ewigen Cirkel herumgingen, der sich immer in einer gewissen Entfernung davon erhielt.“

Sed paulo accuratius videamus, quae theologi nostri hac in re excogitaverint.

Medium vel instrumentum, quod ordinario modo ad homines illuminandos et salvandos Deus adhibet, est praedicatio verbi divini. Quum igitur naturalibus viribus sibi relictis homines visitare ecclesiam et audire concionem possint, is, qui occasione oblata concionem audire recusavit, ob externae actionis omissionem jure condemnatur. Inspicias p. 672:

„Quare cum homo profanus instrumenta seu media Spiritus Sancti contemnit neque verbum Dei audire vult: non fit illi injuria, si a Spiritu Sancto non illuminetur, sed in tenebris infidelitatis suae relinquatur et pereat.“

Sed formulae scriptores, qui hoc modo Dei justitiam et sanctitatem defendere tentant, prorsus negligere videntur, quod ipsi in eodem articulo p. 657 exposuerunt. Ibique nimirum dicunt hominem nondum renatum et a Deo illuminatum Dei verbum in audiendo meras nugas ac fabulas habere: atque adeo ne doctissimos quidem et ingeniosissimos viros, antequam Spiritu Sancto sint edocti, doctrinam Christianam percipere posse.

Quid vero? si quis ecclesiam visitaverit concionemque audierit, neque tamen fidem „evangelicam“ amplexus fuerit, eritne consentaneum Deo justo ac sancto,

hunc hominem, quippe qui media spiritus sancti minime contempserit, gehennae tradere? —

Interea quidem, quae ex doctrina formulae de servo arbitrio sequantur, auctores denegare nequeunt. Quod ut appareat, ad p. 673 provocare mihi liceat, ubi evidenter docetur: hominem ad conversionem suam prorsus nihil conferre posse: quibus paulo post haec adjiciuntur verba: „attamen trahit Deus hominem, quem convertere decrevit.“ Unde facile sane conjicias, eum, quem Deus convertere non decreverit, ob solam Dei voluntatem a vita aeterna esse exclusum.

Eorum denique opinio, qui Deum peccati auctorem esse contendunt, in formula nostra p. 580 et 647 anathematizatur. Attamen propositionem damnatam, quae cum genuina Lutheri doctrina de statu hominis lapsi et de servo arbitrio arcte cohaerere videtur, Lutherus ipse expressis verbis defenderat: quod intelligi licet e libello: „dass der freie Wille nichts sei,“ ubi e. g. haec extant:

„Ich sage, Gott hat verboten die Sünde und will derselben nicht. Dieser Wille ist uns geoffenbart und noth zu wissen. Wie aber Gott die Sünde verhängt oder will, das sollen wir nicht wissen, denn er hat's uns nicht geoffenbart.“

Idemque etiam Melanchthon priore tempore tradidit: quod „commentarius in epistolam s. Pauli ad Romanos“ testatur:

„Haec sit certa sententia, a Deo fieri omnia, tam bona quam mala. — Constat —, Deum omnia facere, non permissive, sed potenter i. e. ut sit ejus proprium opus Judae proditio, sicut Pauli vocatio.“ —

Hae sunt praecipuae in formula concordiae quae-

stiones ad soteriologiam et anthropologiam pertinentes, quas eo, quem institueram, ordine disserui.

C a p u t III.

De coena Domini et de persona Christi.

Jam in capite primo retuli, ne de numero quidem sacramentorum, quamvis sint signa, e quibus vera ecclesia agnosci possit, Lutheranorum libros symbolicos inter se convenire. Nam Catechismus major p. 551 coenam Domini secundum sacramentum esse docet, tertii mentione non facta: in Apologia autem tria sacramenta Melanchthon enumerat. Atque etiam de baptismo Lutherani cum Helvetiis dissentiebant, cujus rei in formulâ concordiae ratio non habetur. At imprimis sacra coena novatoribus acerbissimarum altercationum ansam praebuit. Quas quidem controversias ut paullo diligentius explanemus, necesse est, opinor, praecipue ad antiquissimum Lutheranorum symbolum, utrumque Catechismum accedamus.

In Catechismo minore tantum pauca quaedam de coena Domini nobis occurrunt, quae quidem, si verba sola respiciuntur, veritatem catholicam non offendunt. Apertius autem in Catechismo majore p. 553, quae senserit Lutherus, proferuntur:

„Verbum est, quo hoc sacramentum fit atque discernitur, ne tantum simpliciter vinum et aqua, sed Christi corpus sit et dicatur.“

Accedunt p. 554, 55:

„Et quemadmodum nullus sanctorum in terris, adde etiam nullus angelorum in coelis, panem et vinum in Christi, corpus et sanguinem vertere potest, ita quoque nemo aliter facere aut immutare potest, etsi hoc sacramento indignissime abutatur.“

Qua de re haud ignoramus jam ante a. 1529, quo uterque Catechismus prodiit, a doctrina ecclesiae Lutherum recessisse. Atque in scripture „de captivitate babilonica,“ a. 1520 edita, transsubstantiationem negat, quam tamen quasi thesem haereticam damnare nolit. Sed jam a. 1524 in epistola quadam civibus Argentoratensibus libere confitetur, post magnas demum internas contentiones se ipsum a transsubstantiationis dogmate liberasse. Quo factum est, ut anno sequenti in libello: „wider die himmlischen Propheten“ expressis verbis contendat, in sacramento altaris elementa panis et vini integra manere.

Quibus adumbratis jam sequitur, ut confessionis Augustanae doctrina sub examen vocetur. Quam vero dubiam conditionem textus articuli decimi habeat, in quo sunt omnia in hac materia posita, ex eo perspicui potest, quod verba exemplaris germanici cum conceptione exemplaris latini non conveniunt. Namque in exemplari germanico, quod formam originalem exhibere videtur, hunc in modum conceptus est articulus decimus:

„Vom Abendmahl des Herrn wird also gelehret, dass wahrer Leib und Blut Christi wahrhaftiglich unter der Gestalt des Brodes und Weines im Abendmahl gegenwärtig sei und da ausgetheilet und angenommen wird. Derhalben wird auch die Gegenlehre verworfen.“

In exemplari autem latino, quod Melanchthon una cum Apologia a. 1531 edidit, sunt verba:

„sub specie panis et vini“ omnino omissa; ubi haec tantummodo leguntur:

„De coena Domini docent, quod corpus et sanguis Christi vere adsint et distribuantur vescentibus in coena Domini et improbant secus docentes.“

Et verba quidem: „secus docentes“ ad Zwinglianos sunt referendi, qui, quum quamlibet realem Christi praesentiam in sacra coena negarent, in Comitibus a.

1530 convocatis confessionem Augustanam non subscripserunt. Nec vero Zwinglius, sed Carlstadius illo tempore opinionem istam in medium protulit, quam postea demum a Zwinglio receptam Lutherus in Catechismo majore vehementer improbavit: nam Zwinglianos „sacramenti detestandos blasphematores,“ eorumque doctrinam „frivolum commentum“ vocat (cf. p. 552, 57).

Eodem vero anno, quo sunt haec scripta, Philippus Comes Hassiae Provincialis inter Lutherum et Zwinglium Marburgae (d. 1. Oct. a. 1529) colloquium instituit, quod quam infelicem exitum habuerit, haud quisquam ignorat.

Sed, ut ad confessionem Augustanam revertar, nescio an non sit ineptum adscribere, quae confutatores catholici de articulo decimo notaverint:

„Decimus articulus in verbis nihil offendit, quia fatentur in Eucharistia post consecrationem legitime factam corpus et sanguinem Christi substantialiter et vere adesse. — Adjicitur unum quasi ad illius Confessionis articulum valde necessarium, ut credant Ecclesiae potius, quam nonnullis aliter male docentibus, omnipotenti verbo Dei in consecratione Eucharistiae substantiam panis in Christi corpus mutari. — Laudantur itaque, quod Capernaitas veritatem corporis et sanguinis Domini nostri Jesu Christi in Eucharistia negantes damnant.“

Quibus positis procul dubio Melanchthonis erat, ad hanc confutatorum provocationem in Apologia dilucide respondere et transsubstantiationis theoriam eodem modo, quo Lutherus fecerat, expressis verbis rejicere. Nihilosecius, quamvis in ceteris Apologiae articulis Lutheranismum Melanchthon non obtexerit, tamen in articulo de coena Domini doctrinam catholicam singulari sane ratione prae se ferre studet:

„p. 157: Decimus articulus approbatus est, in quo confitemur, nos sentire quod in Coena Domini

vere et substantialiter adsint corpus et sanguis Christi et vere exhibeantur cum illis rebus, quae videntur, pane et vino his, qui sacramentum accipiunt. Hanc sententiam constanter defendimus, re diligenter inquisita et agitata. Cum enim Paulus (I. Cor. 10, 16) dicat, panem esse participationem corporis Domini etc. sequeretur, panem non esse participationem corporis, sed tantum Spiritus Christi, si non adesset vere corpus Domini. Et comperimus non tantum romanam ecclesiam affirmare corporalem praesentiam Christi, sed idem et nunc sentire et olim sensisse graecam ecclesiam. Id enim testatur Canon Missae apud illos, in quo aperte orat sacerdos, ut mutato pane ipsum corpus Christi fiat. Et Vulgarius, scriptor, ut nobis videtur, non stultus, diserte inquit, panem non tantum figuram esse, sed vere in carnem mutari.“

Sin vero secundum regulam juris usitatam jam is, qui tacet, quum loqui potest et debet, consentire videtur, quanto magis Melanchthonem dogma catholicum amplexum esse contendere licet, quum ad testimonia provocaverit, quibus transsubstantiatio luculenter confirmatur? Nam loci, adscripti ex Canone Missae et ex Theophylacto Bulgario (quem Planckius V. b. p. 32 enarrat nomine Vulgarii esse appellatum) insigni perspicuitate elucent.

Sed Melanchthon, quum praeter testimonia allata locum ex operibus Cyrilli apposuisset et de I. Cor. 10, 17 pauca disseruisset, hunc in modum pergit:

„Haec recitavimus, non ut hic disputationem de hac re institueremus: non enim improbat hunc articulum Caesarea Majestas, sed ut clarius etiam perspicerent, quicumque ista legent, nos defendere receptam in tota ecclesia sententiam“ et q. s.

In cujus disputationis fine Melanchthon, nixus Rom. 6. v. 9, ad quem locum confutatores ipsi provocaverant, sub qualibet specie integrum Christum adesse concedit; aliter enim accipi non possunt verba illa:

„loquimur de praesentia vivi Christi: scimus enim quod mors ei ultra non dominabitur.“

Quemadmodum autem Melanchthon, nescio quibus rationibus ductus, dogma transsubstantiationis in Apologia recepit, sic Lutherus in articulis Smalcaldicis catholicam de sacra coena doctrinam ingenue improbavit. Nam in art. VI. „de sacramento altaris“ p. 330 graviter expostulat, ut laicis utraque species detur: et quamvis fateatur,

„verum esse posse, quod sub una specie tantum sit, quantum sub utraque“, tamen haec adjicit:

„non indigemus doxosophia ista, quam sophistae et Concilium Constantiense docent.“

Ac de indole praesentiae in Eucharistia statuendae scribit haec:

„De transsubstantiatione subtilitatem sophisticam nihil curamus, qua fingunt, panem et vinum relinquere et amittere naturalem suam substantiam, et tantum speciem et colorem panis et non verum panem remanere. Optime enim cum Sacra Scriptura convenit, quod panis adsit et maneat.“ —

Sed Melanchthon, qui immemor Apologiae articulis Smalcaldicis subscripserat, nonnullis annis post amplexus est systema a Calvino hac in materia excogitatum.

Johannes Calvinus (natus a. 1509), jam in „institutionibus religionis christianae“, quas a. 1536 conscripserat, dilucidius in privata confessione a. 1539 edita proposuit doctrinam non mediocriter a Lutheri et Zwinglii opinionibus abhorrentem. Docuit enim Calvinus corpus Christi, quod semper in coelo maneat, in pane et vino sacramentali realiter non sumi, sed eo tempore, quo panis et vinum accipiantur, animas praedestinatorum fidelium mystico modo in coelum ele-

vari ibique cum Salvatore conjungi. Qui vero ad salutem aeternam praedestinati non fuerint, eos, nihil nisi elementa naturalia accipientes, a gratia ista coelesti excludi. Haec fere Calvinus.

Constat, Melanchthonem a. 1539 in conventu Francofurtano cum Calvino convenisse, neque errare mihi videor, si Calvinum ibi Melanchthoni, quocum de coena Domini disputaverat, dogma suum studiose commendasse suspicor. Est igitur, cur Planckio (VI. p. 746), qui auctoritatem Calvini hac in re interpositam fuisse negat, assentiri non possim. Utcunque se res habet, notum est, Melanchthonem doctrinam Calvinianam non solum privatim comprobasse, sed etiam Lutheranorum publico symbolo inserendam curasse. Jam sequenti anno confessionis Augustanae editio variata prodiit, quae a. 1542 additamentis quibusdam aucta iterato praelo est subjecta. In quibus editionibus variatis articulus decimus sic expressus reperitur:

„De coena Domini docent, quod cum pane et vino vere exhibeantur corpus et sanguis Christi vescentibus in coena Domini.“

Neque quisquam est, qui insignem hujus conceptionis differentiam cum forma articuli decimi supra commemorata statim non intelligat. Nam ex altera parte apparet, in vicem verborum „sub specie panis et vini,“ quae in exemplari originali germanico leguntur, voces „cum pane“ positas esse, ex altera videmus, non solum praesentiae Christi mentionem nullam fieri, sed etiam „secus docentium“ improbationem deesse.

Tot et tantis immutationibus Melanchthon id egisse videtur, ut Calvinianis ad Lutheranorum societatem aditum praebeat: nam verba:

„cum pane exhibentur corpus et sanguis Christi,“

facillime ita accipi possunt, ut tempore tan-

tummodo sumtio corporis Christi cum elementorum exhibitione jungatur. Et hoc quidem bene Calvinus perspexit: scimus enim eum confessionis Augustanae editionem variatam laeto animo approbasse et subscripsisse.

Postero autem tempore Melanchthon in nova Apologiae editione testimonia, quae de transsubstantiatione in prima editione attulerat, Canonem Missae, et dictum Theophylacti Bulgarii, penitus delevit. Quam rem quidem synodus Reformatorum, qui vocantur, a. 1578 Dillenburgae habita hunc in modum confirmat:

„Obwohl in der ersten Confession, dem Kaiser Carl V. überreicht, im zehnten Artikel die päbstische Transsubstantiation stehen geblieben, so ist sie doch nachmals von allen Lehrern der Augsburgerischen Confession verworfen und vom Authore Conf. aus gutem Bedacht nicht allein verändert im zehnten Artikel, wo päbstischer Weis' geredet worden war, sondern auch aus der Apologie der Canon Missae und Bulgarii Spruch: quod pane mutato ipsum corpus Christi fiat etc. ganz ausgelassen worden.“ (cf. Gieselerum III. b. p. 311, n. 3.)

Jam in introductione historica fusius exposui, variatis confessionis Augustanae editionibus nixos Melanchthonis discipulos Vitebergae in materia, de qua agitur, Calvinismum non solum occulte, sed etiam aperte amplexos esse. Ad quas Vitebergensium fallacias respicientes theologi, qui formulam concordiae composuerunt, id potissimum egerunt, ut dogma Calvinianum quam possent maxime rejicerent.

Postquam igitur de dissidiis Cryptocalvinianis verba

fecerunt, primo loco damnant: „papisticam transsubstantiationem“: deinde „sacrilegium, quo laicis una tantum pars sacramenti datur, cum nimirum, contra expressa verba Testamenti Christi, calice illis interdicitur, atque ita sanguine Christi spoliantur;“ tum thesem Zwinglianorum:

„panem et vinum tantummodo symbola et tesseras esse, quibus Christiani mutuo se agnoscant“:

denique propositiones Calvini:

„panem et vinum ore accipi, corpus Christi vero spiritualiter duntaxat, fide nimirum sumi: infideles et impenitentes Christianos in coena Domini non verum corpus et sanguinem Christi, sed panem tantum et vinum sumere,“
anathematizantur. (p. 602, 3)

In exponenda vero Lutheri doctrina, variatarum editionum ne verbo quidem formulae auctores mentionem faciunt et ad solam invariata Augustanam provocant. Articulum decimum autem secundum exemplar germanicum Imperatori exhibitum ita exprimunt:

p. 726: „verum corpus et sanguinem Christi vere sub specie panis et vini in Sacra Domini Coena praesentia esse, distribui et sumi, secus autem docentes improbari.“

Simulque tamen etiam in Augustana variata, quae „concordiae Vitebergensi“ quodammodo accommodata videtur, puram Lutheri doctrinam propositam esse tacite ostendere student: unde est, cur p. 599 vocabula: „una cum pane et vino“ adhibuerint:

„credimus, docemus et confitemur, quod in coena Domini corpus et sanguis Christi vere et substantialiter sint praesentia, et quod una cum pane et vino vere distribuantur atque sumantur.“

Quam quidem thesem paulo post tanquam Calvinianam rejiciunt:

p. 602: „corpus Christi in sacra Coena non ore una cum pane sumi.“

Sed variatis editionibus omnino sepositis quum ad solam invariata Augustanam confessionem theologi nostri respicerent, Apologiae variatae usum facere non debebant. Invariata autem Apologia ob testimonia transsubstantiationis doctrinae allata valde iis displicuit. —

Jam quaestio exstat, quid de corporis Christi ubiquitate formula definierit. Quam opinionem a. 1525 in scriptione „wider die himmlischen Propheten“ Lutherum protulisse notum est. Atque etiam in libello contra Zwinglium a Luthero scripto: „dass die Worte: dies ist mein Leib, noch feste stehen.“ (a. 1527) et in magna confessione de sacra coena (a. 1528) expressis verbis traditur, in omnibus omnino locis Christi corpus praesens esse. Attamen nova Lutheri thesis quam sit inutilis, Zwinglius satis superque ostendit. Namque haec fere collegae opponit. Aut alio modo atque in ceteris rebus Christi corpus in sacramento altaris reperitur, aut eadem plane ratione, qua ubivis est. Si alterum ponatur, nova doctrina ad praesentiam Christi demonstrandam nihil prodest: si alterum, sacramenti institutionem, quum sit per se Christus ubique praesens, supervacaneam esse facile intelligitur.

Nec vero in prioribus Lutheranorum symbolis de ubiquitate ullum sermonem invenias: quod tamen attinet ad formulam concordiae, ambigitur, utrum propositio illa recepta fuerit, nec ne.

Ac perspicue quidem Augustus Elector in epistola, quam a. 1578 ad Joannem Casimirum Comitem Palatinum miserat, ubiquitatem in formula concordiae receptam esse infitatur:

„Also, dass wir in guter Hoffnung stehen, es werden auch die noch wenig übrigen Stände, so bisher der Sachen nicht genugsam berichtet sind, sich von solchem heilsamen Werke (i. e. formula concordiae) nicht absondern, sintemal dadurch keine Neuerung gesucht, noch einige in der alten christlichen Kirche verdamnten Lehren von der Ubiquität bestätigt oder sonsten etwas unrechtes auf die Bahn gebracht wird“ (cf. Antonium l. c. p. 220).

Attamen Augusti affirmationi non omnes Lutherani fidem habebant: multi enim Andreaeum, qui prius hac in re cum Luthero consentiebat, ubiquitatis doctrinam formulae inseruisse suspicabantur. Cujus rei permulta testimonia Doellingerus II. p. 384, 85 collegit, quorum unum modo mihi liceat hic afferre. Commemorat nimirum vir doctissimus inter alios Danielelem Hoffmannum, qui saeculo sexto decimo exeunte superintendentis et professoris munere Helmstadiae fungebatur, de ubiquitate et Andreaeo hoc modo loquentem:

„Die Lehre von der Ubiquität ist fluchwürdig, eine heidnische Missgeburt, etwas Entsetzliches und Gräuliches, das die Hölle ausgespieen: ihr vornehmster Vertheidiger und Einführer Jacob Andreae ist ein halsstarriger Feind Christi, der die ganze Lehre von Christo verfälscht: sein ganzer Christus ist ein falscher Christus und der wahre Antichrist.“

Sic igitur sententiam, quam Lutherus „singularibus et excellentissimis Spiritus Sancti donis illuminatus heros“ (cf. form. conc. p. 773) tantopere adamavit, theologi Lutherani palam dijudicabant!! Praeterea quoque Reformati, qui vocantur, dogma illud acerrime impugnabant: conferantur, quae synodus Dillenburgeris a. 1578 habita protulit:

„Die Ubiquität oder Allenthalbenheit des Leibes Christi ist als ein Ungeheuer der alten Kirche und

Gottes Wort unbekannt.“ (v. Gieselerum III. b. p. 311 n. 3).

At his omissis disquiramus, quid de ubiquitate formula concordiae exposuerit. Rejicitur p. 610 thesis ita concepta:

„quod humana natura in Christo in omnia loca coeli et terrae localiter expansa sit.“

Quam propositionem quum formulae auctores damnaverint, facile conjicias, non esse ubiquitatem in symbolo nostro receptam. Sed in vicem ubiquitatis ista ratione abjectae theologi convocati interpretationem collegae ad praesentiam Christi in sacra coena explanandam adhibuerunt. Chemnitius enim in scriptione a. 1570 Jenae edita:

„de duabus naturis in Christo, de hypostatica earum unione, de communicatione idiomatum et aliis quaestionibus inde dependentibus“

theoriam multivolipraesentiae vel omnivolipraesentiae proposuit. Cujus theoriae ut peculiaris indoles appareat, hunc locum libri laudati apponam:

„Retineamus illud quoque, quod verissimum est, Christum suo corpore esse posse, ubicunque, quandoque et quomodocunque vult: de voluntate vero ejus ex patefacto certo verbo judicemus.“

Potest colligi quidem e. p. 600, 752 multivolipraesentiam in formula concordiae comprobari. Et in epitome et in solida declaratione quatuor fundamenta sacramentariis opponuntur, quorum quartum sic construitur:

„quod Deus varios modos novit et in sua potestate habet, quibus alicubi esse potest, neque ad unicum illum alligatus est, quem philosophi localem aut circumscriptum appellare solent.“

Quae verba mirabile dictu Luthero ipso (cf. con-

fessionem majorem de coena Domini) auctore utuntur. Quamobrem Chemnitius merito ad Lutheri auctoritatem provocavit, praeterea quoque inter ejus sententias unam extare affirmans:

„quae dicit simplicioribus sufficere hoc axioma, filium Dei cum assumpto suo corpore posse esse ubicunque vult, salva corporis veritate.“

„Simplicioribus“ hoc quidem modo viri docti multivolipraesentiam sequentes sese adjunxerunt: prudentioribus vero sunt haud dubie ii annumerandi, qui ubiquitatem amplectuntur. Semper enim haec doctrina apud Lutherum maximi ponderis erat, quam ullo tempore ab eo rejectam fuisse etiam Marheineckius l. c. p. 315 prorsus negavit.

Arctissime vero cum ubiquitatis propositione doctrina de persona Jesu Christi cohaeret. Qua de materia, quum in dissidiis ad sacram coenam spectantibus inter Lutheranos et Calvinianos multum esset disputatum, formulae compositores specialem de persona Christi articulum scripserunt.

Ac priore quidem loco haeresin Nestorii, qui opinatus est duas esse personas in Christo agnoscendas, et Eutychetis, qui unam tantum naturam Christi admisit, jure damnant et rejiciunt. Sed ex altera parte etiam de communicatione idiomatum nihil aliud proponunt, nisi quod semper ecclesia catholica tradidit:

p. 770: „Primo cum in Christo duae sint distinctae naturae, quae essentiis et proprietatibus suis neque mutantur neque confunduntur, utriusque vero naturae una tantum sit persona: ea, quae unius tantum naturae propria sunt, alteri naturae non seorsim, quasi separatae, sed toti personae (quae simul Deus

et homo est) attribuuntur, sive Deus sive homo nominetur.“

Quis est, qui non viderit, bene his verbis expressam esse regulam usitatam, qua idiomatum communicatione in concreto admittitur, in abstracto rejicitur?

Hacce regula convenienter observata, theologi nostri omnipraesentiam corporis Christi cum eadem pugnantem defendere non poterant. Jamque supra locum attuli, ex quo improbatio ubiquitatis colligenda erat: nihilominus tamen in formula concordiae verba nobis occurrunt, quae quomodo cum ista improbatione conveniant, equidem sane non perspicio. Quamvis enim communicationem in abstracto formulae auctores manifesto rejecerint, tamen rejectae doctrinae incredibilem reapse usum locis quibusdam faciunt, ut p. 608: „Itaque (Christus) jam non tantum ut Deus, verum etiam ut homo omnia novit, omnia potest, omnibus creaturis praesens est“

et p. 768: „(Christus) revera omnia implet et ubique non tantum ut Deus, verum etiam ut homo praesens dominatur et regnat, a mari ad mare et usque ad terminos terrae —“.

Sin vero testimonia modo allata, (quae bene conveniunt cum Lutheri dictis,¹⁾ cum testimoniis prioribus comparantur, negari nequit, in eadem formula quum idiomatum communicationem in concreto approbari, tum communicationem in abstracto adhibitam esse. Et facile quidem intelligitur, ex communicatione in abstracto ubiquitatem corporis Domini necessario effici: nam si Christo etiam secundum humanitatem omnipraesentia adscribitur, luce clarius est, in sacra coena Christum adesse.

Quodque satis perspicuus Andreae nisus esse fer-

¹⁾ cf. scriptionem majorem de coena Domini.

tur, ut propter approbationem communicationis in abstracto ubiquitas corporis Christi in formulam reciperetur. Attamen quum minime pauci Lutherani, qui ubiquitatis thesem vehementer respuebant, communicationem idiomatum in abstracto cum multivolipraesentia conjungere vellent, precibus exterorum tandem Andreae ceterique formulae auctores cesserunt. Quibus rebus compositis formula nobis offert haec in p. 768 (ubi paullo ante communicatio in abstracto aperte admissa est):

„Ex hac communicata sibi divina virtute Christus juxta verba testamenti sui, corpore et sanguine suo in sacra coena, ad quam nos verbo suo ablegat, praesens esse potest et revera est.“

Quae quum ita sint, auctores formulae concordiae eandem vituperationem merentur, quam Lutherani isti parum sapientes subierunt; hos enim Planckius VI. p. 795, 96 ita perstrinxit:

„Aus ihrer Idiomencommunication wollten sie jetzt nicht mehr die Behauptung ableiten, dass Christus auch nach seiner menschlichen Natur überall sei, sondern nur dies als Folge herausziehen, dass er überall sein könne, wo er wolle und also auch im Abendmahl sein könne, ja von der Vertheidigung des ersten, das man jetzt allein unter dem Namen der Ubiquität oder auch der absoluten Ubiquität begriff, sagten sie sich zum Theil feierlich los. Eine schönere Verhöhnung aller Gesetze einer vernünftigen Logik konnte freilich nicht gedacht werden, als man sich damit erlaubte.“

Huic vero tractatui duas praeterea formulae nostrae definitiones adjungamus, quarum altera de descensu

Christi ad inferos agit, altera ad munus Christi mediatoris spectat.

Ac de priore quidem quaestione haec dicantur:

Johannes Aepinus, qui ab anno 1532 superintendentis munere Hamburgae fungebatur, ibidemque a. 1533 mortuus est, quum praedicationibus tum scriptionibus docuit, post mortem crucis Christi animam in gehennam missam ibique cruciatus damnatorum passam fuisse. Quam gehennae perpeccionem in opere Christi redemptionis maximi momenti esse Aepinus asseveravit. Quo factum est, ut de ratione descensus Domini non mediocriter inter Lutheranos disputatum fuerit.

At vero thesem Aepini principalem, a qua est totum dissidium profectum, formula concordiae neque satis accurate concepit, neque loco debito posuit. Ita enim controversiam, quam dixi, descriptam esse videmus :

„Disputatum etiam est, num hic articulus (de descensu Christi ad inferos) ad passionem, an vero ad gloriosam victoriam et triumphum Christi sit referendus.“ (p. 613)

Neque merito sane ceteras quaestiones posterius exortas anteriore loco scriptores nostri tractaverunt: sunt nimirum hae:

„utrum Christus ante mortem an post mortem ad inferos descenderit: utrum divinitate sola an anima et corpore descenderit: utrum spiritualiter an corporaliter hoc factum sit.“

Sed ne ullam quidem quaestionem auctores formulae deciderunt; nam sola fide articulum de descensu Christi acceptandum esse affirmabant: qua in re scilicet provocare potuerunt ad concionem Torgaviae a. 1533 habitam, ubi omnes de articulo isto inutiles et curiosas quaestiones Lutherus praecidit.

At jam ad secundam quaestionem accedamus. — **Franciscus Stancarus**, Mantuae natus, patriam reliquit, ut fidem novam secure amplecti posset. Jamque a. 1551 ab Alberto Duce Regiomontum vocatus est, ut munus academicum susciperet. Quibus rebus factis Osiandrique doctrina, de qua supra cap. I. egimus, vehementissime improbata, Stancarus docere studuit, Christum tantummodo secundum humanitatem mediatorem nostrum fuisse. Quam propositionem ut confirmaret, neminem sui ipsius mediatorem esse contendit: ex quo efficitur, ut secundum divinam naturam **Christus** opus mediationis praestare non concederetur.

Qua in re Stancarus praecipue ad **Petrum Lombardum** provocavit, qui in **Sententiarum** libro III. dist. 19 scribit haec:

„Christus mediator dicitur secundum humanitatem, non secundum divinitatem.“ Qua vero notione haec sint accipienda, intelligi licet, si **Petrum Lombardum** hunc in modum pergentem audiamus:

„Mediat ergo inter homines et Deum Trinitatem secundum hominis naturam, in qua suscepit illa per quae reconciliamur Deo Trinitati.“ Et paullo ante quidem haecce leguntur:

„Reconciliavit ergo nos tota Trinitas virtutis usu scilicet, dum peccata delet: sed Filius solus impletione obedientiae, in quo patrata sunt secundum humanam naturam, per quae credentes et imitantes justificantur.“

Itaque recte quidem **Petrus Lombardus** opus mediationis sola humana natura in Verbo subsistente, quae sola pati et mori potuerat, effectum esse docet; neque tamen naturam divinam mediationis operi dignitatem et valorem contulisse negare voluit.

Christum ut **Deum hominem** mediatorem fuisse, perpetuo ecclesia catholica tradidit, ut inter alios **Perone** (praelectiones theologicae ed. minor Vol. III. p. 129) testatur. Quocirca **Gieselerus** III. b. p. 288

n. 32 dicto Bauri (Lehre von der Versöhnung p. 347) nixus summa cum injuria contendit, doctrinam ecclesiae catholicae cum Stancari propositione omnino convenire.

At Stancari opinionem non solum Melanchthon, sed etiam Calvinus scriptionibus refellere studuerant, ita ut brevi spatio interjecto maxima novatorum pars ab eadem recederet. Nihilominus tamen ad Stancarum respicientes formulae concordiae auctores hanc thesem: „quod Christus nostra sit justitia duntaxat secundum humanam naturam“

p. 697 expressis verbis damnandam esse censuerunt.

Bayerische
Staatsbibliothek
MÜNCHEN

Martens, Josephus Guilelmus

De formula concordiae (Münsterer Diss.)

Monasterii 1860

H.ref. 251 f

urn:nbn:de:bvb:12-bsb10449948-9